ДРУЖЕСТВО НА ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ПСИХОЛОГИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

1. С. ГАНОВСКИ — Същност и роля на трудовите колективи 129
2. Ф. ГЕНОВ — Психическият климат в колектива и производителността на труда 133
3. Г. Д. ПИРЬОВ — Главни модели на взаимоотношенията между хората . 139
4. Л. ДИМИТРОВ — Общественото мнение — реално осезаем фактор за възпитание в колективите 149
5. Н. Й. БЛАГОЕВА — Психологическата съвместимост и социално-психологическият климат при професиите на общуване 156
6. Д. ГРОНЕВ, ИВ. ИВАНОВ — Относно възникването и проявлението на социално-психичния климат 163
7. М. ВАСИЛЕВА — Социално-психологическият климат в учебния процес 168
8. К. РУСЕВ — „Психична оглушеност“ на ученика и отношението му в колектива 172
9. ЕМ. ШАРАНКОВ — Биологично-соматичното в социално-психологичния климат 178
10. Н. ШИПКОВЕНСКИ — Социално-психологични климати в психиатрични болници през хилядолетията и в съвремието 184
11. Л. ПАНАЙОТОВА — Влияние на взаимоотношенията между треньора и спортистите при формирането на спортния колектив 189
12. СТ. ЛАЗАРОВ — Режисьорът като организатор и ръководител на театралния колектив по време на постановка 194
13. * * * — Проф. Здрава Иванова на 60 години 197

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор, проф. В. Манова, д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, доц. Ас. Петков, ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 1. VII. 1975 г. Подписана за печат на 20. IX. 1975 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 582

ПСИХОЛОГИЯ

ИЗДАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

Година III 1975 Брой 3

Дружеството на психолозите в България организира през м. декември 1974 г. Втора национална научна конференция по психология на тема: „Социално-психологическият климат в колектива", посветена на 30-годишнината на социалистическата революция в България. В уводна статия, поместена в бр. 1/1975, бе разгледана работата на конференцията. В настоящия брой публикуваме със съкращения основните доклади от пленарните заседания и някои материали, изнесени в отделните секции.

СЪЩНОСТ И РОЛЯ НА ТРУДОВИТЕ КОЛЕКТИВИ

Акад. *С. ГАНОВСКИ*

Изпълнението на задачите на социалистическото строителство се извършва под ръководството на Комунистическата партия, но по-непосредствено за изпълнението на тези задачи имат значение много фактори, един от които е трудовият колектив, предмет на нашата Втора национална конференция по психология.

Какво представлява трудовият колектив? Какви са неговите особености при капитализма и социализма? Как той изпълнява своите функции и роля в социалистическото строителство?

В обществото ние намираме разни съвкупности от хора, които оказват едно или друго функциониращо въздействие в различните области на социалистическото строителство; ние имаме в обществото социални общности, разни обединения и колективи. Към социалните общности е прието да се отнасят класите, нациите, семейството; към обединенията — политическите партии, професионалните съюзи, кооперативните обединения, културно-техническите и научните общества и др. Що се отнася до трудовия колектив, то под това понятие се подвеждат колективите в промишлеността, земеделието, строителните, транспортните предприятия, а така също предприятието за съобщение, търговия и комунално-битово обслужване, административни и научни учреждения и учреждения на културата, здравеопазването (основни колективи), а също така колективът в цеховете, бригадите, звената и т. н. (първични колективи).

Трудовият колектив се отличава с това, че неговото образуване непосредствено е предопределено от нуждите на производството и труда, които се явяват като основа за развитието и функционирането на такъв колектив. Общите задачи и тесните контакти в съвместния труд са очевидният признак на трудовия колектив.

Характерът на отношенията вътре в колектива зависи от развитието на колективизма като принцип в обществените отношения, които се определят от господствуващата в обществото форма на собственост върху средствата за производство.

Цялата история на капиталистическото общество, както и на съвременния буржоазен свят е развитие на антикомунистическите противоречия на работници и капиталисти, най-остра конкуренция между собствениците на средствата за производство и затова съществуващите колективи, на работниците например в капиталистическите предприятия, са колективи, разбира се, ако имат нужното съзнание за борба срещу експлоататорите, потисниците, срещу владетелите на средствата за производство. Те не се чувствуват като собственици на предприятието, като стопани на производството, в което те участвуват и затова с основание Маркс и Енгелс наричаха колективите в експлоататорското общество „мнима колективност", „сурогат на колективност" (Маркс и Енгелс, т. III, с. 75).

В социалистическия строй, който се изгражда върху обществената, социалистическата собственост, който не е експлоататорски строй и в който господствуват отношения на другарство, сътрудничество и взаимна помощ, принципно единство на обществените, колективните и личните интереси, тези особености и закономерни тенденции в неговото развитие създават благоприятна обективна среда и атмосфера за формирането на социалистическата съзнателност, за възпитание и превъзпитание в социалистически дух. Положителното влияние на обществената среда при социализма се осъществява както стихийно в хода на всекидневната жизнена дейност на трудещите се, така и чрез организираната възпитателна работа; тия условия правят колективизма между трудещите се основен принцип на обществените отношения и в повишаване ролята на трудовия колектив в самото производство, както и във формирането на социалистическата личност, една от характерните особености в развитието на социализма-комунизма и което характеризира едно от главните преимущества на социализма над капитализма.

Колективът при социализма практически приобщава личността към социалистическата собственост и труда: именно тук човекът непосредствено се явява и като съвладелец на обществената собственост, субект на собствеността, и като труженик, субект на труда, явява се като носител на единството на тия важни функции на члена на обществото. Трудовият колектив при социализма — това не е само производствено-технически комплекс, който изпълнява само ролята на обществено разделение на труда, но и съвкупност от хора, свързани помежду си с тяхното еднакво обществено положение, общи интереси и цели, общ дълг пред обществото. Всичко това по принцип отличава отношенията вътре в социалистическия трудов колектив от ония отношения, които съществуват в трудовия колектив при капитализма.

Трудът в социалистическия колектив е източник на материалното благосъстояние за човека — член на колектива, източник за развитие на неговите способности и потребности.

Трудовият колектив при социализма е не само за производствена дейност, но и място за социално-политически и културен живот. Разбира се, и в частнокапиталистическото предприятие има партийна, профсъюзна и културна работа. И това е напълно естествено: къде може тя. да бъде освен там, където постоянно се намират местата на работниците? Но в капиталистическото предприятие политическата и профсъюзната работа е насочена против експлоататорската дейност на капиталистите, в защита на трудещите се, поради което тя е отделена от производството. В противоположност на това, в социалистическия трудов колектив политическият и културният живот са тясно свързани с производствената дейност, с интересите на цялото народно стопанство, с интересите на цялата страна, даже и на социалистическата общност.

Повече от ясно е качественото различие и превъзходството на социалистическия колектив пред онзи в капиталистическото общество.

Не всеки колектив създава необходимите условия за изпълнение на производствените задачи, за възпитание на комунистическа съзнателност у трудещите се, за свободно развитие и проявление на техните способности. Недостатъците по линията на дисциплината и по организираността пораждат безотговорност и безразличие в средата на членовете на колектива. От друга страна, извънредната опека върху членовете на колектива води до загубване на чувството за отговорност у членовете и до намаляване на тяхната инициативност. Също така изкуственото ограждане на хората от трудностите в работата поражда егоизъм, леност на ума и чувствата.

Здравият, добре изграден колектив трябва да има ясна и определена цел. Иначе той трудно се изгражда.

За изграждането и правилното функциониране на колектива трябва да се изпълнят редица задачи, някои от които ще отбележим:

Правилно да се съчетава въздействието на материалните и духовните стимули за формиране на нравствени мотиви към труда, обществените блага и колектива, като се използува характерното за социализма единство между личните, колективните и обществените интереси, на идейните и психологическите фактори, към засилване на възпитателното въздействие на икономическия живот.

Членовете на колектива трябва да участвуват в общественото управление, което следва да се съпътствува с равностранни мерки за осигуряване на по-добра организираност, дисциплина, деловитост и отговорност за изпълнението на задачите на всеки труженик като две страни на единния процес на разширяване социалистическата демокрация. Тази дейност укрепва самочувствието на членовете на колектива, че те са активни строители и стопани не само на своето предприятие, но и на страната.

Необходимо е да се използува социалният контрол за въздействие върху поведението на членовете на колектива — именно различните закони, норми, право на общежитие и др. Системата на социален контрол в нашето социалистическо общество трябва все повече да се опира на общественото мнение и да се свързва все по-тясно с идеологическата дейност, за да може още по-активно да развива съзнанието за дълг, чест и до-

стойнство, за да се създаде все по-широк простор за проява и обществено признание на положителните постъпки на личността и все повече да се ограничава възможността за разделянето между думи и дела.

Необходимо е да се издигне трудовото възпитание на нужната висота, да има комунистическо отношение към труда, към социалистическата собственост и пр.

Системно да се подобрява социално-психологическият климат в трудовия колектив, който стимулира политическата и трудовата активност на членовете на колектива.

Голяма роля в укрепването и развитието на трудовия колектив, за здрав психологически климат имат изкуството и културата за изграждането, особено у младежта, на здрав естетически вкус и критерий.

В изграждането на колектива и неговото правилно функциониране извънредно голяма и отговорна е работата и умението на административното ръководство, на профсъюзите, на Съюза на димитровската младеж и особено на партийната организация, която е и трябва да бъде истинското ядро на колектива и организиращ фактор.

Да се издигне съзнанието за отговорност на всеки член пред колектива, а също така и отговорността на колектива за всеки негов член.

Голямо значение за възпитанието на членовете на колектива има социалното планиране на трудовия колектив, което да бъде неразделна част от цялостния насрещен план на стопанските организации, с което става сериозно държавно и стопанско дело.

И наистина, чрез правилно разбраната същност, значение и роля на колектива в нашето социалистическо строителство особено сега, в изграждането на развитото социалистическо общество, ние ще можем правилно и успешно да организираме, да изградим нашите колективи, да ги ръководим успешно и да напълним с богато съдържание техния живот и дейност, което ще способствува и за изпълнението на стопанските, политическите и културните задачи на нашето строителство, за изпълнението на държавния план.

Не се съмнявам, че и нашата Втора национална конференция по психология, която е посветена на проблема за колектива, ще бъде ценен принос в изясняването на този проблем, за укрепване на колективите на нашето социалистическо строителство.

NATURE AND ROLE OF LABOUR COLLECTIVES

S. Ganovski

The building of developed socialist society require further increase of the role of labour collectives not only as basic cells of production, but also as important link in the social, political and cultural life of the country. The difference between workers' joining up in capitalist countries and the collectives in socialist enterprises is revealed in the paper. The socialist collective and its role in communist upbringing of working people are characterized. The factors of consolidation and rise of the role of labour collective are indicated, such as Party and administration leaders, trade unions and comsomol, direct chief etc. The plan of social development of labour collectives is considered, too, as an important means of consolidation and strengthening of the role of labour collectives in socialist society.

ПСИХИЧЕСКИЯТ КЛИМАТ В КОЛЕКТИВА И ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА

Ф. ГЕНОВ

СЪЩНОСТ НА ПСИХИЧЕСКИЯ КЛИМАТ

Разкриването на същността на психическия климат като психически феномен е възможно само като се опираме на марксическото положение за същността на човека като „съвкупност от обществени отношения". При тези отношения производствените имат определяща роля. Социалната среда, практиката и педагогическото въздействие формират качествата на личността, а също така детерминират нейната трудова и обществена активност.

Изграждането на развито социалистическо общество изисква при формирането на личността още по-пълно да се отчита „въздействието на обществената среда и целенасочената дейност за нейното изменение"[1]. Неимоверно нараства значението на микросредата и особено на колективите, най-вече на трудовите. В тях и чрез тях личността реализира основните си социални функции: трудова, обществена и възпроизводствена. Влиянието на колектива върху отделната личност се обуславя от степента на зрелост и проявление на психическия му климат.

Разкриването на неговата същност е невъзможно без разкриване същността на социалната атмосфера. Тя се определя от съвкупността на обществените отношения на отделните хора, както и от отношенията на различните социални групи. Това са отношения на личността в процеса на труда, обществената дейност, в процеса на обучението и образованието, в процеса на задоволяване социално-битови потребности и средствата за масови комуникации.

Основните фактори, които определят социалната атмосфера в една страна, това са видът производствени отношения и качествата на ръководната и политическа сила. В социалистическите страни има социалистическа социална атмосфера, а в капиталистическите — капиталистическа. Налице е значимо влияние на атмосферата от по-голямото социално обединение върху социалната атмосфера на по-малките обединения, а също така и на тяхната относителна самостоятелност.

Социалната атмосфера в социалистическата общност оказва влияние не само върху атмосферата на отделните социалистически страни, но и на атмосферата в отделни капиталистически страни, в необвързаните страни и в капиталистическата система като цяло. Социалната атмосфера е специфична не само за страните с различен обществен строй. Тя има свои особености и в семейството, в отделния дом, квартал или район, в трудовите, учебните, научните и творческите, спортните, войсковите и други колективи, а също така и в различните професионални, културни, политически и други обществени организации, групи и общности, към които хората принадлежат — живеят, учат се, работят или задоволяват различни свои потребности.

---

[1] Ал. Лилов — Доклад пред Февруарския пленум на ЦК на БКП, 1974, с. 21.

Понятието „социална атмосфера“ не се покрива с понятието „психически климат“, независимо че тя има определящо значение за вида климат.

ПСИХИЧЕСКИЯТ КЛИМАТ — СОЦИАЛНО-ПСИХИЧЕСКИ ФЕНОМЕН

В литературата има различни определения на явлението „психически климат“.

Ние разглеждаме психическия климат като социално-психически феномен. Той отразява влиянието на социалната среда (социалните отношения, условията на работа и живот, резултатите от дейността) върху психиката и поведението на отделните хора и върху психиката и поведението на съответните колективи, организации, общности като цяло. Доколкото това влияние на факторите на социалната среда и на факторите на социалната практика върху дадено социално обединение има стереотипен характер, то и психическият му климат се характеризира с относително постоянство. Влиянието на различните фактори в различни периоди е различно, затова и степента на проявление на психическия климат е различна. Това различие се определя не само от различието в действието на различните фактори, но и в различието на възприемането, преработването и реагирането от отделните хора и социални звена на тези фактори.

За разбиране същността на психическия климат важно значение има разбирането на същността на индивидуалните и социалните психически състояния и на индивидуалната и социалната психическа установка. Те са онзи филтър, през който се възприема влиянието на всички фактори както върху психиката на отделните хора, така и върху психиката на съответните социални звена.

Психическият климат се измерва чрез вида и интензивността на психическите състояния на отделните хора, техните колективи, организации и общности. Тези състояния имат компоненти както от познавателната, така и от емоционалната и волевата сфера на психиката на човека или на социалната психика на съответните колективи, организации и общности. Най-точният показател за ефекта на влиянието на психическия климат както върху отделните хора, така и върху даден колектив са резултатите от тяхната дейност в трудовата, обществената и възпроизводствената дейност, които са и взаимно обусловени.

Възможно е психическият климат в даден трудов колектив да съдействува за успешното изпълнение на трудовата дейност, а да не създава условия за обществената и възпроизводствената дейност. Такъв климат за директора на капиталистическо предприятие може да е добър, но за директор на социалистическо предприятие не е добър. Затова в зависимост от вида производствени отношения, целите и задачите, които са поставени пред даден колектив, и методите и средствата за постигане на тези цели или изпълнение на задачите — климатът може да бъде социалистически, буржоазен и дребнобуржоазен. Всеки от тях има своя специфика на формиране и проявление.

Общественото битие определя и общественото съзнание. То определя и вида психически климат. „Над различните форми на собственост, над социалните условия за живот се издига цяла надстройка от различни и своеобразни чувства, илюзии, начин на мислене и мироглед“.[1] Психи-

[1] К. Маркс, Ф. Енгелс — Соч., т. 8, с. 145.

ческият климат се определя от формата на собственост и от условията за живот. Затова при социализма той е коренно противоположен на психическия климат в антагонистичните класови общества. Известно е, че общественото съзнание не винаги се покрива с идеологията на управляващата класа. Затова и при социализма, при наличие на черти в общественото съзнание, които не са в съответствие с марксистко-ленинската идеология, се наблюдават отклонения в социалистическия психически климат.

Социалистическият психически климат влияе благотворно върху психиката на човека, за да реализира успешно както трудовата, така и обществената и възпроизводствената функция. Затова в зависимост от целите и задачите, които решава даден човек, колектив, организация или общност, и в зависимост от това как психическият климат влияе за тяхното достигане и изпълнение, климатът може да се раздели на два вида: подходящ (благоприятен) и неподходящ (неблагоприятен).

Човек се намира не само под влиянието на психическия климат в един колектив, а и под влиянието на климата в семейството, в квартала, в даденото населено място, организация и в своята страна. Върху отделния човек или колектив влияят много и различни фактори. Тяхната значимост за отделните хора или колективи е различна. Тази значимост определя и степента на тяхното влияние.

Един и същ климат действува различно на различните личности или на различни по-малки социални обединения.

В резултат на сумарното влияние на различните фактори се образува и специфичното психическо състояние у отделния човек, като отражение на това влияние. Това разглеждане ни дава основание да говорим за психически климат на отделната личност и психически климат на колектива, организацията, страната или общността като цяло.

Психическият климат на колектива, както всички социално-психически явления, не е прост аритметичен сбор от психическите климати на отделните личности. Това е специфично проявление на неговата колективна психика. Той също така е отражение на действието на различни фактори върху колектива, както и останалите психични явления.

Както всяко психично явление, така и психическият климат в даден колектив има своя начална степен на развитие, после достига определена степен на оптимално развитие, като се задържа продължително на тази степен на развитие. В резултат на настъпилите значителни изменения в посока на действието на някой от факторите както от вътрешно, така и от външно естество може да настъпи и значително изменение в психическия климат на дадения колектив. За психическия климат е характерно както неговото относително постоянство, така и неговата вариативност.

ФАКТОРИ НА ПСИХИЧЕСКИЯ КЛИМАТ В ТРУДОВИЯ КОЛЕКТИВ

Психическият климат в различните колективи и други социални общности влияе различно върху психиката на отделните хора и техните обединения като цяло. Това влияние се определя от степента на взаимовръзките, взаимодействията и взаимопомощта между членовете на съответното социално обединение за достигане на общите и индивидуалните цели. Тази степен на взаимоотношения е най-висока в най-малките човешки обединения — колективите, и особено в първичните трудови колективи и семейството.

Определящ фактор на взаимоотношенията в даден колектив или група е видът обществено съзнание на членовете. Когато в един колектив някои от членовете са носители на черти на общественото съзнание, несходни или противоположни на общественото съзнание на другите членове, то тогава се нарушава единството в колектива и той се разпада на групи. Тези групи водят борба помежду си. Редица западни автори търсят причините за тези конфликти в групите в някакви „психологически особености" на отделните личности, а не се вижда тяхната идеологическа основа. В условията на социализма обясняването на междуличностните отношения, без да се отчитат особеностите на общественото съзнание на отделните личности, отклоненията от марксистко-ленинската идеология, от комунистическия морал, от установените социалистически закони и норми на поведение, е ненаучно.

Психическият климат в партийната организация определя до голяма степен и климата в трудовия колектив като цяло, а също така и климата в колективите на другите обществени организации — комсомолска, профсъюзна, научно-творческа и др. Налице са специфични особености на психичния климат в различните човешки обединения — стопански предприятия, партийна, профсъюзна, комсомолска и други организации, независимо че в някои от тях могат да участвуват едни и същи хора.

Психическият климат в трудовия колектив се обуславя не само от климата във формалните групи, но и от климата на неформалните групи. В литературата факторите, които влияят върху климата на трудовия колектив, се разделят на две групи: постоянно действуващи (трайни) и непостоянно действуващи (временни). Освен това други автори ги делят на основни и второстепенни. Трети посочват първа група фактори, произтичащи от макросредата и втора група — от фактори, произтичащи от микросредата. За по-пълното изучаване влиянието на различните фактори върху психическия климат в социалистическия трудов колектив може да се приеме класификацията, разглеждаща факторите като две основни групи — външни и вътрешни. Вътре в тези групи факторите се разделят на постоянно действуващи и непостоянно действуващи. Освен това в зависимост от тяхната степен на значимост следва да се разделят на основни (значими) и неосновни (незначими).

Такава класификация дава възможност за оптимално регулиране влиянието на различните фактори. Всяка от тези групи се състои от отделни подгрупи, а те — от различно количество фактори. Факторите не действуват изолирано един от друг, а винаги в съвкупност от дадена група или групи фактори. При тази съвкупност влиянието на едни фактори неутрализира влиянието на други, а трети могат да усилят влиянието на тези от различните групи или отделни фактори.

Разбирането на същността на влиянието на отделния фактор изисква при неговото изучаване и изследване да се ползува комплексният подход. Само този подход дава възможност да се оценят специфичното влияние и относителният дял на дадения фактор в определена система от фактори върху психическия климат на известен колектив или отделен негов член.

Върху основата на няколкогодишни изследвания (1970—1974 г.) групирахме вътрешните фактори, които влияят върху психичния климат в трудовия колектив, в девет групи:

1. Мотиви и отношения на труженика към труда.

2. Личностни особености и развитие на всестранните способности на личността на социалистическия труженик.

3. Условия на работното място (психо-физиологични).

4. Естество и организация на труда.

5. Фактори от социално-битово естество.

6. Взаимоотношения между членовете.

7. Взаимоотношения на тружениците с техните ръководители.

8. Обществено-политическа активност на тружениците.

9. Обществено-политически (БКП, ДКМС, БПС), научни, културни, спортни и други творчески организации.

Всяка от тези групи включва определен брой фактори. Определянето на относителния дял на всяка от тези групи, както и на отделните фактори в дадена група или на даден фактор в системата от действия на всички фактори е важно условие за научното управление на трудовия колектив.

ВЛИЯНИЕ НА ПСИХИЧЕСКИЯ КЛИМАТ ВЪРХУ ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТТА НА ТРУДА

Националната партийна конференция разработи конкретна програма за повишаване обществената производителност на труда. Усилията на БКП и държавата са насочени към създаване на всички условия за разгръщане инициативата на тружениците.

Установяването на значимостта на отделните фактори върху формирането на благоприятен психически климат е постоянна задача пред всеки ръководител. Изследванията показват, че значимостта на тези фактори върху психическия климат и след това върху производителността на труда за различните трудови колективи е различна. Тя е различна и за едни и същи фактори в едни и същи колективи, но в различни периоди от дейността им. В доклада се привеждат данни за влиянието на различни фактори върху производителността на труда, а именно: отношението на бригадира към закъсненията на работниците за работа; разбирателство със съседа по работа; участие в повишаване на професионалната квалификация; конкретност на задачите за деня; техническата безопасност на работното място; доверието между работника и прекия му ръководител; справедливо раздаване на наградите в предприятието; взаимоотношенията на работника със завеждащия смяната; отношенията на ръководителя към предложенията на тружениците за подобряване на работата; към критиката и участието на тружениците в управлението; умението на ръководителя да разрешава спорове и конфликти; активността на партийната и другите обществено-политически организации; материалното и морално стимулиране и др.

Познаването на влиянието на различните фактори, определящи психическия климат в различните видове колективи, дава възможност да се създаде в тях подходящ климат. Това допринася за повишаване ролята на трудовите и други колективи, за увеличаване тяхната трудова и обществена активност, за превръщането им във важен фактор за формиране личността на социалистическия труженик.

PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN THE COLLECTIVE AND PRODUCTIVITY OF LABOUR

Ph. Genov

There are in psychological literature various definitions of the phenomenon of psychological climate. A definition of the essence, structure, mechanismes and manifestation of psychological climate in labour collectives is elaborated by the author on the ground of theoretical and empirical studies. The internal factors determining psychological climate in the collectives are classified. The content of the concept of social athmosphere is revealed as well as its link with psychological climate. The connection between psychological climate and productivity of labour is treated, too. In conclusion, the idea is elaborated concerning the management of these factors as a basis of obtaining optimum psychological climate development.

ГЛАВНИ МОДЕЛИ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ХОРАТА

Проф. *Г. Д. ПИРЬОВ*

Психологическият климат в обществените групировки се определя както от обективни, така и от субективни обстоятелства. Макар че те са тясно свързани, тъй като от главните обективни причини — производствените отношения — се обуславят субективните обстоятелства, които се намират в хората, задачата тук е да се разгледат именно тези последни обстоятелства, които са обект на психологическото разглеждане. Най-значително място между тях имат човешките взаимоотношения. Тези взаимоотношения са много разнообразни, но главните от тях можем да подведем към няколко категории, които условно определяме като „модели" в широкия смисъл на думата. Тези модели се групират по три линии: а) според характера на вътрешните взаимоотношения, б) според съдържанието на дейностите на хората, в) според главните психологически механизми на взаимоопознаването и взаимодействието между членовете на обществените групировки.

А. Човешките взаимоотношения в зависимост от техния вътрешен характер, от който на първо място зависи социално-психологическият климат, се разграничават по няколко основни параметра: индивидуализъм-колективизъм, отчужденост—приобщеност, конформизъм-самостоятелност.

Индивидуализмът и колективизмът могат да се разглеждат и като етически категории, и като идеологическа позиция, и като черти на личността, и като белег на взаимоотношения. Но именно в човешките взаимоотношения се отразяват техните съществени особености, които влияят върху психологическия климат в човешките общности.

Известно е, че всеки човек представлява една неповторима индивидуалност, но не всеки може да се характеризира като индивидуалист. Индивидуализмът като черта на личността се проявява в обществените взаимоотношения с това, че отделната личност поставя на най-преден план собствените си интереси и потребности, които се стреми да задоволи независимо, а често и в ущърб на интересите и потребностите на другите. Индивидуализмът намира благоприятна почва за развитие на частнособствените производствени отношения в капиталистическото общество, където често се издига като идеологическа позиция от такива мислители като М. Щирнер, Фр. Ницше, а става и ръководство за действие на такива политици като Хитлер и Мусолини, които доведоха света до прага на катастрофа.

С премахването на тези производствени отношения се създават предпоставки за преодоляване проявите на индивидуализма, обаче не може да се каже, че като черта на личността той изчезва и че престава да има роля във взаимоотношенията. Затова се изисква системна работа за превъзпитанието на хората, за формиране на противоположното качество — колективизма. То се изразява в съзнанието за отговорност за общото дело, в чувствата на солидарност с другите членове на групата, в готовността за взаимопомощ и сътрудничество. Твърде характерно в това отношение е изказването на героя на социалистическия труд Петър

Брайков, стругар; „За човека трябва да се съди не по личните му достижения, а по достиженията на тези, които са около него.“ Известни са думите на И. П. Павлов в писмото му към младежта: „При нас често не можеш да разбереш кое е „мое“ и кое е „твое“, но от това нашето общо дело само печели.“

Взаимоотношенията, в които доминиращо място има не индивидуализмът, а колективизмът, се характеризират с няколко особености: а) групата допринася за по-пълно реализиране на индивидуалните възможности на всички свои членове, а те на свой ред сътрудничат за пълноценното изграждане на колектива и за постигане на неговите общи задачи; б) в колектива се извършва процесът на социализация на човека, но колективистическите взаимоотношения не изискват „деперсонализацията“, т. е. лишаването на индивида от неговите особености. Това значи, че социализацията не отхвърля, а предполага индивидуалния подход както при възпитанието, така и в труда“, в) добре организираният колектив се характеризира и с това, че има хармонични връзки с другите колективи в предприятието, училището, института, в обществото като цяло.

Отчужденост — приобщеност. Между модела индивидуализъм — колективизъм и този, който се определя по параметрите отчужденост — приобщеност, има тясна връзка, но няма покритие. При индивидуалистическите взаимоотношения се създават условия за отчужденост, а при колективистическите — за приобщеност, но не всяка проява на приобщеност се издига до колективизъм; както и не всяко отчуждаване значи индивидуализъм.

Понятието отчуждение има предпоставка в схващането на Хегел за Entfremdung, което значи дистанция между психиката и реалността. С това понятие К. Маркс означава отчуждаването на работника от неговата работа и от продуктите на труда му, което става при капиталистическите условия. Обаче в съвременната литература, в която се използва терминът елиенация от латинската дума alienus, която значи чужд, враждебен, недоброжелателен, с него се означава един комплекс от психически състояния, централно място между които заема отчуждаването на хората един от друг. С по-широкото значение, което му дават някои западни автори, с това понятие „се описва чувството на безсилие, безнадеждност . . . индивидуална безпомощност . . . безполезност на високи амбиции и стремежи, чувство на обезличаване и анонимност между много безлични хора“ (6, с. 383).

Както в тесния, така и в по-широкия смисъл на думата това явление има значително отражение върху психологическия климат в обществените групировки, като създава пречки за формирането на здрави колективи и за тяхната резултатна дейност. Напротив, приобщеността на хората към една обща задача в производството, в научната или учебната дейност, във всяка друга обществена проява представлява залог за успех. С това е свързана привързаността на хората помежду им, тяхната сплотеност и отзивчивост към проблемите на другите, които допринасят за формирането и на колектива, и за изграждане на благоприятен психологически климат в него.

Социално-икономическите корени на отчуждеността се намират в условията на капиталистическия строй с неговата максима „Човек за човека е вълк“. Затова това явление е предмет на различни социологични

психологични и психиатрични проучвания; то се наблюдава и във всекидневните взаимоотношения, и в някои отклонения от нормата, като деперсонализацията, загубване на идентитета и интегритета на личността (5, с. 44).

Може ли да се каже обаче, че с премахването на капиталистическите условия се ликвидира напълно с отчуждаването. Наистина това осигурява отстраняването на онова отчуждаване на работника от неговия труд и от продуктите на труда, за които говори К. Маркс, обаче това още не значи, че се преодоляват всички прояви на елиенацията. Ние наблюдаваме например това явление тясно свързано с интензивната урбанизация, която става във всички страни, включително и в нашата страна. Наред с поблагоприятните условия, които големите градове предлагат на хората, същевременно те водят и към значителна откъснатост между тях. Докато в малките селища хората се познават един друг, готови са и да се критикуват взаимно, и да се притичат на помощ при първа нужда, в големите жилищни блокове, а още повече в градовете често пъти хората от един и същи дом не се познават, а не са малко случаите, когато остават равнодушни към нуждите на съседите си.

Отчуждеността между членовете на семейството води към нарушаване на неговото единство, в някои случаи към развод и винаги нарушава правилните взаимоотношения. Моменти на отчуждаване могат да се явят във всички други обществени групировки. Дори и когато то не се наблюдава у всички членове, а само в отделни индивиди, все пак това замърсява психологическия климат и нарушава колективния дух.

Отчуждеността се преодолява чрез формирането на противоположната черта — приобщеността, както и качеството на личността отзивчивост. Това се постига в практиката на обществената дейност — чрез участие в различни инициативи на масовите организации, самодейните художествени колективи, спортните тимове, в бригадите и звената на комунистическия труд. Ценна е ролята и на честването на семейни, другарски, национални празници. Разширяването и поддържането на приятелските връзки, подкрепени с общи дела, като например помощ на другаря при строеж или при непосилни за отделния човек задачи.

Но основна роля за преодоляването на отчуждеността и развитието на приобщеността имат новите обществени отношения в социалистическото селско стопанство и в другите области на труда. Разбира се, и в това отношение не може да се разчита само на тях, а се изисква целенасочена възпитателна работа.

Б. Според характера на съдържанието на дейностите човешките взаимоотношения са твърде разнообразни, но между тях най-съществено място заемат две — взаимоотношения между възпитатели и възпитаници и между ръководители и ръководени в различните области на труда.

Взаимоотношенията между възпитатели и възпитаници са характерни не само за педагогическата дейност в учебно-възпитателните учреждения, но изобщо за цялата сфера на човешките взаимоотношения. Независимо от това дали човек съзнава и дали желае да упражнява възпитателно въздействие върху другите, то се осъществява по силата на обществения начин на живот на хората, при който неизбежно те общуват и действуват заедно, а следователно си влияят един

на друг. Това се осъществява вече като съзнателна и целенасочена дейност във възпитателните учреждения, а до голяма степен чрез всички форми на масовата комуникация и информация.

Взаимоотношенията между възпитатели и възпитаници се основават не само на обществения начин на живот, но и на една негова специфична особеност. Тя се състои в това, че развитието на човека се осъществява благодарение на това, че възрастното поколение предава, а подрастващото поколение усвоява натрупаните от миналото информация, знания и умения, обобщения опит. Това предаване и усвояване на информацията не е характерно само за отношенията между старото и новото поколение, а и между хората от едно и също поколение, но с различно равнище на знания и опит.

За да може възпитателят да изпълнява резултатно своята задача като такъв, трябва да поддържа непрестанно високо равнището на своите достижения, които ще предава на тези, които възпитава и обучава. Това е косвеното въздействие на възпитаниците върху възпитателите, което стимулира тяхното самовъзпитание. Наред с него има и по-преки въздействия, които се получават от преценките, които възпитаниците правят на възпитателите си. Независимо от това дали те са изразени словесно или се проявяват в реалните взаимоотношения, те също имат стимулиращо значение. Как учениците преценяват качествата на своите учители, които представляват за тях образец за подражание се вижда от отговорите на този въпрос, поставен на 1277 ученици от V до XI клас. Процентното разпределение на тези качества се вижда от табл. 1.

Макар че тези отговори са класицифирани с оглед на взаимоотношенията между учители и ученици, те все пак показват посоките на преценките за съществени качества на личността на възпитателя. Характерно е, че и на въпроса за качествата на авторитетния учител има съвпадение относно главните качества. Внимателното отношение при двата въпроса се поставя на първо място (20,12% и 20,99). Подобно е съвпадението и относно второто качество — справедливост (19,71% и 18,93%).

Независимо от това дали в процеса на възпитанието се изразяват подобни преценки, те винаги са налице и проличават във взаимоотношенията между хората. Това дава на тези взаимоотношения характер на взаимодействие, т. е. тези, които влияят върху другите, същевременно изпитват и тяхното въздействие. Това важи не само за възпитателните заведения, но и за живота изобщо. Всеки член на която и да било обществена групировка, независимо от това дали желае или не, дали осъзнава или не, играе някаква роля на възпитател и същевременно изпитва въздействия от страна на другите. Той прави преценка на качествата и поведението на тези, с които работи и едновременно с това е обект на техните преценки. На това се основава значението на метода на взаимните характеристики, като един от методите на психологията.

От казаното се вижда, че възпитателните взаимоотношения трябва да се разглеждат като една сложна система, в която участвуват две подсистеми — възпитател и възпитаник. Между тях протичат двата вида информационни процеси, които са характерни изобщо за всички подобни системи. От страна на възпитателя протича процесът на правата информация, която се състои в различните негови въздействия при предаването на опита и знанията. Но този процес остава без резултат, ако едновременно не се осъществява процесът на обратната информация,

която се изразява в реакциите на (учениците) възпитаниците, в степента, до която те се съобразяват с предадените знания и морални изисквания. Само при пълното хармонизиране на тези два процеса са възможни резултатни възпитателни взаимоотношения.

За това хармонизиране пречи бездушното отношение, формалното изпълнение на възпитателните задачи, отчуждеността, противоречието между думите и делата, а оказват благоприятно влияние отзивчивостта, взаимната любов и уважение, които създават психологическа синхронизация между възпитатели и възпитаници.

Таблица 1

Качества на личността на учителя	V—VIII кл.	IX—XI кл.	Общо
1. Внимателно отношение	19,11	21,22	20,15
2. Справедливост	19,55	19,18	19,71
3. Взискателност	7,98	14,89	11,43
4. Приятелски отношения	10,08	7,19	9,56
5. Добър такт	9,45	8,56	9,00
6. Много знания	10,08	7,19	8,63
7. Духовитост	3,78	3,22	3,50
8. Строгост	3,57	1,98	2,77
9. Сурово отношение	3,15	0,62	1,88
10. Отстъпчивост	2,94	0,62	1,78
11. Голяма обществена дейност	1,26	1,11	1,18
12. Високомерие	0,63	0,09	0,56
13. Небрежност	0,84	0,12	0,48
14. Разни (неопределени)	8,19	11,01	9,80

Отношенията между ръководители и ръководени представляват друг основен модел на човешките взаимоотношения. Макар и да не е така универсален като този, който се определя от взаимоотношенията между възпитатели и възпитаници, все пак и той заема достатъчно основно място, тъй като почти всеки човек може да заема ролята на ръководител в един колектив, а да бъде ръководен в друг. Това се отнася не само до различните групировки (семейна, професионална, политическа, спортна, научна, художествена), но и в рамките на йерархията на една и съща групировка. Ето защо и в този случай се поставят психологическите въпроси за характера на тези взаимоотношения. Не е достатъчно да се разглеждат само проблемите за ръководителя, както най-често се прави, не само и проблемите за психологията на ръководените, което по-рядко се прави, а е необходимо да се анализират техните взаимотношения. Те именно имат основно значение с оглед на темата за психологическия климат в колектива.

Разбира се, тези взаимоотношения зависят от обективните условия, които се създават от обществения строй — от наличието или отсъствието на експлоатация на труда на човека от човека, от начина на владеене средствата на производството и разпределението на продуктите на труда. Обаче съществено значение имат и личните качества на ръководителите, индивидуалните особености на ръководените и характерът на взаимоотношенията между тях.

Има различни видове ръководители: официални и неофициални водачи, ръководители на малки групи и на големи групи, ръководители от различна степен на иерархията, в различни категории колективи, вариращи според характера на дейностите (производствени, художествени, научни, военни и пр.). Ръководените също така варират по подобни показатели. Например едно е тяхното положение във формалните групировки, друго — в неформалните, различно е то и според размера на групата, според нейните задачи и според положението им в служебната иерархия. Но има някои особености на взаимоотношенията във всички случаи, които именно представляват психологически интерес и които в най-голяма степен определят социалния климат.

Изтъкнатата при възпитателните взаимоотношения връзка между правата и обратната информация в този случай има още по-голямо значение. От ръководителя изхожда потока на правата информация под формата на разпореждания, предписания, инструкции, чрез които той се стреми да управлява трудовата, а по-общо казано обществената дейност на хората. Но от подсистемата, в която са включени изпълнителите на тези разпореждания, протича потокът на обратната информация, която се изразява в отношението им към тях (разпорежданията, инструкциите), в степента и качеството на изпълнението им, в продуктите, които се получават. От това доколко ръководителят умее да се възползва от тази обратна информация, за да се съобрази с нея, като взема своите решения, зависи ефективността на неговото ръководство. Но при ръководната дейност има и друг съществен момент, а именно доколко ръководителят може да предвиди характера на обратната информация пред-, варително. Важна роля за това играят както неговите лични качества, неговата компетентност и съобразителност, така и умението му да се облегне на колективния ум. Затова особено важно за всеки ръководител е да се придържа към принципите на колективното ръководство и да поддържа непрекъснат контакт с тези, които ръководи. Ценни в това отношение са указанията на Г. Димитров пред VII конгрес на Коминтерна, когато той изисква от ръководителя да поддържа „най-тясна връзка с масите, да живее с интересите на масите, да чувствува пулса на техния живот, на тяхното настроение и нужди“ (цит. по 2, с. 63).

Това е особено важно, като се има предвид, че във всяка изпълнителска подсистема участвуват колективи, в които са включени разнообразни личности с различна степен на съзнателност и активност, различна компетентност и подготовка, с нееднаква сплотеност и приобщеност. Изисква се познаване не само на индивидуалните особености, но и на структурата и духа на тези колективи. Само така може да се създаде онази атмосфера на сътрудничество, която е характерна за социалистическите взаимоотношения между ръководители и ръководени.

Ако при възпитателните взаимоотношения формализмът е едно от неблагоприятните условия, то тук в добавък на него трябва да се посочи и бюрократизмът, който се изразява както в прекомерното увеличаване на административно-управленческия апарат за сметка на производствените колективи, така и в бездушното, безотговорното отношение към интересите и нуждите на отделните индивиди, на колективите и на нуждите на производството.

В. Това ни води към важността на въпросите за онези психологически механизми, чрез които се извършва

взаимното опознаване и взаимодействието на колективите.

Взаимното опознаване е естествена потребност на хората, които се намират в каквито и да било отношения един към друг. То се налага особено много в отбелязаните взаимоотношения между възпитатели и възпитаници и ръководители и ръководени. То се осъществява преди всичко в непосредственото общуване между хората, без което не е възможна обществената практика. Това общуване обхваща както речевия контакт, така и информацията, която се получава от поведението, различните реакции и начини на живот на човека. „Във всекидневния живот, пише С. Л. Рубинщайн, като общуваме с хората ние се ориентираме в тяхното поведение, доколкото като че ли го „прочитаме", т. е. разшифроваме значението на неговите външни данни и разкриваме смисъла на получения по този начин текст в контекста, който има свой вътрешен психологически смисъл" (4, с. 180).

По силата на единството между реч и мислене, реч и психика, чрез езиковия контакт човек се запознава с мислите, стремежите, чувствата на другите. Дори и тогава, когато чрез речта си някой се стреми да скрие мислите и чувствата си, това хвърля светлина върху някои негови характерологически особености. И все пак по-достоверни са пътищата за опознаване на другите чрез наблюдението на техните прояви в живота. Често пъти изразените движения, които съпътстват говора, могат да дадат допълнителна, а понякога и по-богата информация за човека. Начинът, по който той се облича, по който се грижи за чистотата и спретнатостта или за маскиране на своя истински лик — всичко това дава важна информация. Обаче най-богата и достоверна е тази, която се получава, като се наблюдава отношението на човека към другите хора, към цялата околна природна и социална действителност. Относителният дял на различните източници на информация при краткотраен контакт с човека се вижда от едно изследване на А. А. Бодалев върху 14 души, при което се получават сумарно следните точки за различните белези: физическия облик — 149 точки, външното оформяне — 115, психическите свойства — 95, общия израз — 91, действията — 22, състоянието — 22 (1). Относителният дял на тези различни източници зависи от подготовката на човека, от времетраенето и характера на контакта му, но във всеки случай е необходима психологическа култура, както и т. н. психологически усет.

Разбира се, когато става дума за по-отговорно проучване, психологическият усет и случайните впечатления не са достатъчни, а се изискват специални проучвания от квалифицирани лица, които могат да приложат достоверни методи за подобно проучване. Особено важни са методите за проучване не само на отделните лица, но и на различните колективи. В такива случаи не е достатъчно да се прилага само един метод, а комплекс от методи и проучването да не остане само в лабораторна обстановка, но да обхване и реалната дейност в действителни жизнени ситуации.

Взаимното опознаване на хората има многостранно значение в човешките взаимоотношения, но то по-специално е важно при онези от тях, които са свързани с ръководство и формиране, както е в посочените вече два модела. В тези случаи взаимното проучване не е цел само за себе си, а условие за оптимална възпитателна или ръководна дейност. За да бъде правилно, то трябва да се ръководи от изтъкнатия от А. С.

Макаренко принцип — максимално уважение към личността на другия, съчетано с максимална взискателност към него, а бих прибавил и максимална взискателност към самия себе си. Това предполага онова оценъчно отношение, което е характерно за човешките взаимоотношения и на което се основава обратната информация, която е регулатор на тези взаимоотношения. Здравото обществено мнение има голямо значение в тази посока и формирането му е важна задача.

Взаимните действия и взаимните влияния на хората се осъществяват в техните взаимоотношения.

Взаимното опознаване е в същност и един вид взаимодействие. В процеса на взаимодействието се извършва и взаимното опознаване, а последното води към по-резултатно взаимодействие. Самото общество, както изтъкват класиците на марксизма, е продукт на взаимодействието на хората в разнообразните техни дейности, чрез него се осъществява общественото и индивидуалното развитие. Добре известна е формиращата роля на дейностите, чрез които се променя околната среда и се формира човекът.

Взаимните действия на хората са много и разнообразни, имат различно съдържание и различна насоченост. Те могат да се изразяват в сътрудничество или в борба между тях, да бъдат израз на доброжелателство или на агресия; те се извършват в различни сфери—както в микросферата, така и в макросферата; при различните дейности — игрови, трудови, учебни, творчески. Тези взаимни действия в различна степен изразяват вътрешната сплотеност на участниците в тях. Тяхната ефективност зависи в голяма степен от онзи психологически климат, който се създава при максималната сплотеност, т. е. при преобладаващата роля на модела на колективизма. Това се определя и от характера и степента на взаимните влияния върху членовете на колективите.

Наистина в процеса на взаимните, общите дейности се осъществяват и взаимните влияния между хората, които също са различни по степен и по характер. Тяхната степен се определя от статуса на отделните индивиди, т. е. доколко те са търсени, доколко се ползуват с авторитет, доколко владеят средствата и прийомите на въздействие върху другите.

Взаимните въздействия в обществените групировки се различават и по характера на психологическите механизми, чрез които се осъществяват. Основният от тези механизми е общуването между хората, затова в съвременната психология се разработва цяло направление на проблемите на комуникацията. Общуването се осъществява не само чрез речта — устна и писмена, но и през непосредственото въздействие на личност върху личност. Значителна е ролята на средствата за масовата комуникация, при която се използват и съвременните технически средства, включително и обучаващите машини, киното, телевизията и др., чието въздействие е засилено поради това, че се обединяват средствата на речта, на картините и музиката.

Психологическите механизми, чрез които се осъществява взаимното влияние между хората, са също твърде разнообразни, но могат да се сведат към три категории (според Паригин): внушение, съобщение, убеждение. Най-ниската степен на общуване се извършва чрез внушението, което според определението на Д. Б. Паригин е „основано на некритичното възприемане и предполага неспособност на внушаемия да контролира съзнателно потока на постъпващата информация.

В условията на социално-психологическото общуване внушението е възможно или при наличието на масова хипноза, или в атмосфера на абсолютно, с нищо неограничено доверие на лицата или групите към източника на информацията (3, с. 139). Този механизъм на въздействие най-често се наблюдава при децата и хората с по-примитивна психика. При него обратната връзка (информация) почти не играе роля.

Вторият механизъм се състои в съобщаване на информация както чрез личното общуване, така и чрез техническите средства, при което обратната връзка има значение относно ефективността на съобщението. На най-висока степен се намира убеждението, което се основава на съзнателното и активното преработване на получаваното въздействие.

Взаимното въздействие на хората в обществото във всички случаи се осъществява както в техните взаимни трудови дейности, така и по-специално в процеса на възпитанието. Именно в този процес, като се предава опитът от едно поколение на друго, от едни колективи на други, от едни лица на други се осъществява най-целенасочено и пълноценно общественото взаимодействие. А понеже в процеса на възпитанието се формират онези качества на личността, които осигуряват правилните взаимоотношения на хората във всички обществени групировки, ясно следва да се види решаващата роля на възпитанието при формиране на психологическия климат в тях.

Ето защо психологическите проблеми на всички видове колективи се свързват тясно с педагогическите проблеми. Затова основното изискване, което А. С. Макаренко и други педагози-марксисти издигнаха за възпитание в колектива, чрез колектива и за колектива има характер на ръководен принцип и при обсъждането на темата на настоящата конференция, както и за постигане на практическите резултати, които трябва да се следват от нея.

Това се илюстрира много добре от някои от докладите, които ще се обсъждат в заседанията на конференцията.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодалев, А. А. — Формирования понятия о другом человеке как личность, изд. Ленинград. университета, 1970. 2. Генов, Ф.— Психологически аспекти на управлението, Партиздат, С. 1974. 3. Парыгин, Д. Б. — Основы социальной-психологической теории, изд. Мысль, 1971. 4. Рубинщейн, С. Л. — Принципи и пути развития психологии, изд. АН СССР, 1959. 5. Caroll, H. A. — Mental Hygiene, Prentice-Hall inc., New Jersey, 1969. 6. Tumin, M. M. — Patterns of Society, Little, Brown and Co., Boston, 1973.

MAIN PATTERNS OF INTERPERSONAL RELATIONS

Prof. G. D. Piryov

Interpersonal relations in the different social groups are diverse and complex. There are several parameters that may be used to characterize the main patterns of these relations (in the broad sense of the word).

One of these patterns is mostly dependent on whether individualism or collectivism is dominating interpersonal relations. These

personality traits are unequally developed under the influence of definite social conditions and education and in the same sime they deeply affect interpersonal relations in groups.

The same may be said about the prevalence of alienation or socialization tendencies in personality, which are determining another pattern of interpersonal relations.

A third pattern is to be discerned depending on whether conformism or independence are dominating the relations between the members of one or another group.

Besides these paterns, which are characterized by the prevalence of the personality traits mentioned, there exist another, in which the interrelations themselves are the main. „Teacher — pupil" and „leader" — leaded" relations are to be mentioned here.

There are essential psychological problems in these patterus, on whose solving depends the more favourable or unfavourable psychological climate in the collective.

It depends also on the extent to which the basic psychological mechanisms of human relations are functioning, namely, on the degree of social group members knowing each other, on their mutual estimation and ineraction.

Knowing each other is an important condition in forming a collective as well as for the efficiency of its activity in all spheres of practice. It develops both in everyday contacts and by means of specially designed psychological study. Psychological culture is needed for everyone of the members of the group, anyway, though intervening of qualified psychologist being necessary sometimes.

Mutual estimations are essential for human relations in groups. On their objectivity and adequacy is dependent the stability of these relations.

Because of the social character of all human activities an important role is assigned to the features and the degree of human interactions. They are varying according to the character of hnman interrelations patterns and on the social role and social status of the members of the collectives.

In all kinds of interpersonal relations and human interactions the communucation problems are essential — both when personal verbal contacts or mass media are concerned.

Education of personality in the collective or through the collective plays a leading part not only in the formation of the patterns, but in developing interpersonal relations, too.

ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ — РЕАЛНО ОСЕЗАЕМ ФАКТОР ЗА ВЪЗПИТАНИЕ В КОЛЕКТИВИТЕ

Л. ДИМИТРОВ — кандидат на пед. науки

В периода на изграждане на развития социализъм комунистическото възпитание на трудещите се и особено на младото поколение се явява първостепенна грижа на партията и цялото общество. Решаването на тази сложна задача се осъществява в условията на постоянно нарастване възпитателната роля на обществената среда, на взаимодействието в различните социални групи, обществени организации и колективи. В процеса на възпитанието те трябва умело да използват всички изпитани форми и средства на въздействие над отделната личност, да я влияят чрез целия свой духовен живот.

Особено активна роля в това отношение може да играе общественото мнение, което, явявайки се интегрален израз на индивидуалните мнения във формата на колективни оценъчни съждения, изисквания и препоръки, изпълнява определена регулативна функция. В такъв смисъл то се явява един от най-важните компоненти на обществената среда.

Въздействието на общественото мнение над отделната личност се основава на обективно съществуващата връзка между обществото и личността, която в условията на социализма все повече се засилва. „Да живееш в обществото — подчертава Ленин — и да бъдеш свободен от обществото е невъзможно“.[1] За разлика от буржоазната идеалистическа философия, педагогика и психология, които разглеждат човешката личност като нещо предопределено от генното съдържание (Торндайк, С. Дарлингтън, Х. Валтер и др.), откъснато от средата и обществото, или че обществото, чрез различните свои феномени — общественото мнение и др., налага своята деспотична власт над личността, марксистко-ленинското учение разглежда човека като закономерен резултат, като продукт на обществено-историческите условия на живот.

В своите знаменити тезиси за Фойербах Маркс, критикувайки неговите антропологически принципи, посочва, че същността на човешката личност „е съвкупност от всички обществени отношения“.[2] Това означава, че качествата на личността се определят от характера на обществените отношения, в които човек е включен като член на обществото на определена класа, на социална група и най-после на конкретен колектив. В тях „нравственото изискване се осъзнава и усвоява от личността, като приема персонифицираната форма на нравствено дължимо и оценъчно отношение“.[3]

Включвайки се в многообразната система на обществените отношения чрез средата и колективите, в които протичат живота и дейността на отделния човек, той е длъжен да изпълнява изискванията, които се предявяват към него в тази среда, носи отговорност за своето поведение. Обществото, социалните групи и отделните колективи имат морален ав-

---

[1] В. И. Ленин — Полн. собр. соч., т. 12, с. 104
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс — Соч., т. 3, с. 3, М., 1955
[3] В. Момов — Морал и възпитание, Партиздат, С., 1972, с. 163

торитет, чрез който изискват необходимото поведение. В такъв смисъл, както посочва френският философ и социолог-марксист Люсиен Сев, личността може да бъде разглеждана „като жива система от обществени отношения между поведенията“.[1] Това означава, че е налице детерминираност на поведението на човека от обществото чрез поведението на другите към него, за реализирането на която един от най-активните фактори се явява общественото мнение. „То създава определена социално-психологическа атмосфера (фон), която влияе благоприятно или тормозещо за осъществяването на нравствените и други изисквания“.[2]

Възпитателният характер и роля на общественото мнение са подчертавани от много педагози, между които и някои от най-изтъкнатите. Още К. Д. Ушински отбелязва отговорното отношение и уважение на отделната личност към общественото мнение, във формирането на което тя участвува напълно съзнателно и съвестно. При социалистическото и комунистическото общество М. И. Калинин вижда в общественото мнение такава нравствена и духовна сила, чието възпитателно въздействие ще бъде много по-ефикасно от принуждението чрез писаните закони.

Разглеждайки общественото мнение в педагогически аспект, А. С. Макаренко посочва, че в конкретния колектив то се явява като „напълно материален и реално осезаем фактор на възпитание“.[3] Контролът на общественото мнение на големия, авторитетен и любим колектив, според него, закалява характера на човека, възпитава волята, създава в личното му поведение обществено полезни навици, гордост за принадлежността към този колектив.[4] В своята дългогодишна педагогическа практика, както и при теоретическата обосновка на педагогическата си система Макаренко гледа на общественото мнение като на духовна сила и съвест на добрия колектив, умелото използване на което съдействува за неговото развитие и по-нататъшно укрепване. Тази диалектическа връзка и единство между качественото състояние на колектива и нивото на общественото мнение същевременно се явява и важно изходно положение при изследване процеса на формирането му.

От психо-педагогическа гледна точка голямата възпитателна сила на общественото мнение може да се обясни в значителна степен с това, че то въздействува не само на разума, но и на чувствата и волята на човека. Както посочва А. К. Уледов „изискванията, изразени чрез общественото мнение, се явяват не само като логически доводи, но и винаги с емоционална окраска. Общественото мнение не е безстрастен съдия и неговото решение — не е суха заповед. Оръдие при общественото мнение се явява страстното осъждане или одобрение“.[5]

Чрез въздействието на общественото мнение върху поведението на личността трябва да се цели проявлението на нейното активно отношение и съзнателно съобразяване на конкретните изисквания и норми на поведение, а не пасивното й нагаждане и приспособяване към груповия натиск, известно като социално-психологическо явление под името конформизъм.[6]

---

[1] Люсиен Сэв — Марксизм и теории личности, Прогрес, М., 1972 г., стр. 284.

[2] В. Вичев — Критика и морал, Партиздат, С., 1972, с. 79.

[3] А. С. Макаренко — Избрани педагогически произведения, Изд. „Народна просвета“, С., 1968, т. 2, с. 12.

[4] Пак там.

[5] А. К. Уледов—Роль общественного мнения в нравственном воспитание личности, Сб. „Лекции по маркс-лен. этике“, М., 1960, с. 129.

[6] От лат. „conformis“ — „подобен“.

Мярката конформност е степента, в която отделната личност се подчинява и приспособява към груповите стандарти и изисквания. Това подчинение може да бъде външно — индивидът не променя възгледите си, но не изказва открито и своите разногласия, като дава вид, че приема позицията на групата (проява на лицемерие). При това положение щом натискът престане или щом индивидът се освободи от контрола на съответната група или колектив, той отново действува според личната си нагласа. Значително по-сложна и по-дълбока е „вътрешната" конформност, при която под натиска на колектива индивидът променя началното си мнение и разбиране, като усвоява мнението на мнозинството. И то не поради това, че е убеден, а просто от страх да не би да остане изолиран.[1]

Обикновено конформизмът свидетелствува за отсъствието на самостоятелно мислене, убеждение и действие. За конформността е характерно равнодушието към обществения живот, страх от ангажиране на собственото мнение и отбягване на лична отговорност. Или, както сполучливо се изразява И. С. Кон, за конформиста е по-лесно да бъде „винаги с колектива", защото се освобождава от задължението да мисли, да разсъждава. В такъв смисъл психологията на конформиста дълбоко противоречи на социалистическия морал. Тя се основава на емоционалната адаптация, която води до формирането на стихийно и същевременно твърде ограничено поведение.[2]

В колективите при социалистическото общество груповото въздействие не само не изключва, а напротив, предполага активно отношение и възприемане от страна на отделната личност. Това произтича от единството на колективните и личните интереси, от целта и задачите на комунистическото възпитание — формирането на всестранно развити, самостоятелни и действени личности. Затова конформизмът тук не може да бъде типично явление. Силата на въздействието на общественото мнение на поведението на отделната личност се основава преди всичко на съзнателното приемане, усвояване и съблюдаване на обществените норми и изисквания, залегнали в моралния кодекс на строителя на комунизма.

Както се подчертава в Програмата на партията, приета на X конгрес, общественото мнение трябва умело да се използва както за утвърждаване и отстояване на положителните явления и тенденции в нашия живот, така и в борбата „против егоизма, кариеризма, бюрократизма, възгордяването, бездушието, подлизурството и ходатайството, против нарушаването на комунистическия морал и норми на живот и поведение, против проявите на буржоазно влияние и отживелиците изобщо".[3]

През месец февруари 1972 г. беше регистрирано общественото мнение на населението над 18 години в нашата страна по въпроса: „Какво харесвате най-много в нашата социалистическа действителност?"

Радостен е фактът, че огромното мнозинство от нашия народ свързва своите положителни оценични съждения с най-важните постижения на трудещите се в страната и с най-крупните завоевания на социалистическата власт. Най-голям процент от изследваните лица положително

---

[1] И. С. Кон — Социология на личността, Изд. БКП, 1968, с. 62—63

[2] В. Вичев — Проблеми на социалния контрол, сп. „Ново време", 1971, № 1, стр. 44; К. Русев, Социалната обусловеност на емоционалното отношение у младежта към обществените промени в живота, сп. „Народна просвета", 1971, № 6, с. 77

[3] Програма на Българската комунистическа партия, приета на Десетия конгрес на БКП, Партиздат, С., 1971, с. 103—104

оценяват миролюбивата политика на Българската комунистическа партия и народното правителство, следван от процента на тези, които оценяват положително успехите в здравеопазването и социалната осигуреност; успехите в промишлеността, селското стопанство и другите отрасли, осигуряващи повишаване материалното благосъстояние на хората; успехите в областта на образованието; постиженията в научно-техническия прогрес; разширяването на социалистическата демокрация и засилване участието на народа в социалното управление на страната; постиженията в областта на изкуството и културата; утвърждаването на новите комунистически добродетели и др. Трябва да отбележим, че съвсем незначителна част от изследваните лица посочват, че нищо не харесват — едва 0,3%.

Интерес представляват и резултатите, получени от изследването на общественото мнение по въпроса: „Какво не харесвате и осъждате в нашата социална действителност?" Сред посочените отрицателни явления се осъжда наличието все още на ходатайството, „роднинството" и „връзките", незаконното облагодетелствуване, оеснафяването на отделни хора и подчертаните им частнособственически стремежи, наличието на рушветчийство, кражби и незаконни присвоявания в системата на търговията, общественото хранене и други някои сектори, влиянието на упадъчната западна култура и морал сред някои млади хора и др.

Приведените факти убедително показват, че нашият народ като цяло е формирал и изразява своето отношение и мнение за социалистическата ни действителност, оценявайки положително едни от най-съществените и значими завоевания на социализма в годините на народната власт, непосредствено свързани с миролюбивата, икономическата и културната политика на партията и правителството. Същевременно съвсем справедливо и откровено се осъждат някои отрицателни явления като горепосочените.

Тази положителна и оптимистична оценка по отношение на голямата правда и справедливо-критичното отношение към малката правда е оценъчна позиция на трудещите се в нашата страна, която се явява благоприятно условие и предпоставка за влияние, за правилно възпитателно въздействие. Считаме обаче, че трябва значително да се активизира по линия на различните обществени организации и институти будната съвест на общественото мнение както при утвърждаването и популяризирането на новите добродетели, обичаи и традиции, така и за настъпление и борба срещу остатъците от миналото, против някои негативни явления, които се срещат все още в нашата социалистическа действителност.

Както при всички педагогически фактори, така и при общественото мнение степента на възпитателното му въздействие не винаги е еднаква. Тя зависи от определени условия и изисквания, познаването и спазването на които ще спомогне за повишаване ефективността на това въздействие. В резултат на нашите изследвания и наблюдения на конкретни социални групи[1] ние стигнахме до извода, че за да може да възпитава правилно в

[1] Конкретни наши изследвания са проведени в системата на училищния Комсомол сред 1233 учащи се от страната и гр. София през 1970—71 г. Данните, отразяващи възпитателната роля на общественото мнение във връзка с подобряване на поведението, обществената активност и учебната работа на учащите се, сме публикували в статията „Реален фактор за възпитание на личността", сп. „Народна просвета", кн. 11, 1972.

дадена общност от хора, общественото мнение при нашите социалистически условия трябва да отговаря на някои основни психо-педагогически изисквания:

— В общественото мнение трябва най-правилно да са съподчинени обществените, колективните и личните интереси. При оценъчните съждения, при осъждането и поощряването е необходимо да се изхожда от обективния критерий, че личните интереси трябва да се подчиняват на колективните, а колективните — на обществените (на интересите на социалистическото общество като цяло). Целта трябва да бъде отделната личност, обект на възпитателното въздействие, да се чувствува като част от цяло, на което е подчинена, от което зависи и с което трябва да се съобразява по време на своите действия и постъпки.

— Истинността (обективността) на общественото мнение е друго съществено изискване, от което зависи силата на възпитателното му въздействие. В него проявите и действията трябва да се оценяват не само от позицията на по-общите интереси, а и да се отразяват колкото се може по-обективно, по-точно, по-вярно. Не бива да се допуска нито максимализъм, нито подценяване при оценката на тези действия и постъпки. Това спомага за възпитаване на сериозно и отговорно отношение на личността към общественото мнение, на убеденост и вяра в него.

— Общественото мнение трябва да бъде единно, т. е. да се подкрепя от всички или от огромното мнозинство от членовете на дадения колектив. Наличието на различни групировки в колектива и отсъствието на монолитен субект на общественото мнение раздвоява обекта на въздействие, обезверява го в истинността на колективните оценъчни съждения, подхранва индивидуалистически убеждения и настроения. Монолитността на общественото мнение, обратно, повишава отговорността към колектива като цяло, увеличава неговата респектираща сила.

— Общественото мнение официално трябва да се използва като възпитателен фактор не абсолютно при всички случаи, а за осъждане и поощряване на по-съществени, обществено значими явления, прояви и действия. Постоянното насочване и ангажиране на общественото мнение във връзка с всичко, дори и с най-дребните и несъществени неща във и във от колектива води до издребняване и формализъм, до обезценяване, до „инфлация“ на същото. Същевременно това е свързано с прибързаност и неточности, допускани в процеса на „изработването“ на общественото мнение. Всичко това се отразява неблагоприятно на неговия морален авторитет и на силата на възпитателното му въздействие.

— Обект на общественото мнение в колектива трябва да бъдат както отрицателните, така и положителните прояви и действия. Това означава колективът да забелязва и реагира не само на лошите, а и на положителните постъпки; чрез своите оценъчни съждения, бележки и препоръки да осъжда едните и да поощрява другите. Преодоляването на едностранчивото, осъдително използване на общественото мнение е твърде актуална задача и изискване, важещо за значителен брой колективи и първични обществени организации.

— Непрекъснатост и актуалност на възпитателното въздействие на общественото мнение. Или по-конкретно тук става дума да се поддържа един постоянен „тонус“ на колективното мнение като въздействуваща духовна сила. Истински страж на установените норми на поведение и дейност в колектива може да бъде само онова обществено мнение, което

постоянно „улавя“ и обективно отразява пулса на живота в този колектив, а отделните му членове винаги усещат неговото „присъствие“. Освен това навременното реагиране на актуално значимите събития и постъпки повишава интереса и вниманието на отделните членове на колектива към общественото мнение, а то става още по-гъвкаво и конкретнодействено.

— Общественото мнение не бива да се намесва публично, абсолютно по всички въпроси от интимната сфера на живота на личността. Връзката „колектив—личност“ и техните взаимоотношения имат твърде сложен и деликатен характер. Една от специфичните особености на тези взаимоотношения е, че докато личността е в правото си да участвува пряко в живота и при обсъждането на всички въпроси в колектива, то колективът като цяло не трябва да се намесва публично винаги и абсолютно по всички въпроси от живота на личността. Всеки човек има свой интимен живот, свои вътрешни душевни вълнения и преживявания, които в никакъв случай не би приел да станат достояние на всички около него. Отделни членове на колектива по различни начини и пътища могат да се докоснат до някои от тях, но те не бива да стават достояние и предмет на обсъждане от целия колектив. Ако даден въпрос от интимната сфера на някого е свързан пряко с колективните интереси и изисква неотложна намеса от вън, най-правилно е помощта и въздействието над личността да се осъществи чрез отделни представители на колектива — членове на съответното ръководство, най-близки другари на лицето или чрез хора, запознати вече с конкретния случай.

— При въздействието на общественото мнение трябва да се отчитат и съобразяват възрастовите и индивидуалните особености на личността. Освен изискванията и съображенията, които трябва да се имат предвид и да се отчитат при всички посочени дотук случаи и ситуации, необходимо е при колективните оценъчни съждения, бележки и препоръки да се съобразяват и особеностите на възрастта и отделната личност. Това, разбира се, в никакъв случай не бива да става за сметка на обективността и точността на колективната оценка. Тук преди всичко става дума за начина, за подхода, който трябва да се приложи към отделните личности. Например една и съща истина (оценка), изказана от различни членове на колектива, може да се приеме по различен начин от съответния адресант. Или от едни колективната оценка бързо се приема и осъзнава и съвсем не е необходимо постоянно да им се напомня, тъй като може да има обратен ефект, а други по-трудно я възприемат и побавно я осъзнават. От значение е също съобразяването на най-удобното време и най-благоприятното индивидуално психическо състояние за въздействие и т. н. Спазването на всичко това безспорно има своето значение за правилното приемане и реагиране на колективните оценки и препоръки от страна на този, за когото са предназначени.

Трябва да кажем, че с посочените изисквания не се изчерпват всички детайли на правилния от психо-педагогическо гледище методически подход при използването като възпитателен фактор на такова сложно духовно явление, каквото представлява общественото мнение. В своята съвкупност те обаче очертават според нас главното и основното при този подход. Тяхното съобразяване и творческо прилагане ще спомогне за повишаване моралния авторитет на общественото мнение, неговата сила като възпитателен фактор, при проявлението на който, с предявяването

и подкрепянето на единни изисквания от всички или мнозинството от членовете на колектива към дадена личност, фактически се реализира на практика педагогическият принцип за паралелното възпитателно въздействие.

* * *

В заключение отново ще подчертаем, че проблемът за влиянието на общественото мнение върху вътрешния мир на човека ще придобива все по-голямо значение. То произтича от демократизацията на обществения живот, от логиката на общественото развитие — че правните закони ще слязат от историческата сцена и ще бъдат напълно заменени от моралните норми, от необходимостта да се утвърждават тези норми в комунистическото общежитие в привичка на човешкото поведение. Като един от активните компоненти на обществената среда, за да намери общественото мнение обаче най-точно своето място при създаването и утвърждаването на научно обоснована система от форми, методи и средства за възпитание и въздействие, би трябвало, както се посочва в Програмата на партията, системно да се провеждат социологически, педагогически, психологически и комплексни изследвания върху процеса на формирането на новия човек, постоянно да се издига научното равнище на ръководството на идеологическата работа.

PUBLIC OPINION — A PRACTICALLY — PERCEPTIBLE FACTOR OF EDUCATION IN COLLECTIVES

L. Dimitrov

Public opinion as an important factor of education of personality in the collective in the period of building developed socialistic society is considered.

The need of skillful use of public opinion for reinforcing the positive phenomena and tendencies in our life as well as against cases of deviations from socialist ethics and norms of behaviouris accentuated.

The results are given of a public opinion enquiry carried out in 1972, in which the Bulgarian population at the age of 18 and above was questioned about: „What do you like the most and what you do not like in our socialistic reality?"

The main psycho-pedagogic requirements public opinion should be answering in order to complete its educational function in a given communuty are discussed.

It is underlined in the paper, that systematic sociological, pedagogical, psychological and complex investigations concerning the process of development of the new socialist type of man are needed in order to be found and established the right place of public opinion in a scientifically based system of forms, methods and means of education.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА СЪВМЕСТИМОСТ И СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЯТ КЛИМАТ ПРИ ПРОФЕСИИТЕ НА ОБЩУВАНЕ

Н. Й. БЛАГОЕВА

Броят на професиите на общуване или т. н. комуникативни професии все повече нараства. Това се обуславя както от по-големия обем информация, която трябва да се преработва и предоставя за ползване във всички области на практиката, така и от освобождаването на човека от непосредствената производствена дейност (техниката все повече поема функциите на човека) и от разширяване сферата на услугите.

Всичко това доведе до увеличаване заетостта на работната сила в извънматериалната сфера и до формирането на редица професии с комуникативен характер. Тези професии и дейности (в случая включваме ръководните длъжности и хората от сферата на управлението, тъй като този въпрос е обект на редица разработки[1] оказват влияние и са в помощ не само на материалната сфера, но имат огромно нравствено, възпитателно и представително значение, по-точно представителна роля. Представителната роля, особено при професиите от областта на услугите, зависи от редица фактори, между които психологическият климат заема особено място и до голяма степен определя пълноценната й реализация.

Психологическият климат, характеризиращ се с редица показатели, един от които е наличието на положителни настроения у хората, не може да се създаде изведнъж, а винаги е резултат от целенасочената работа на ръководители и усилията на целия колектив.

При комуникативните професии социално-психологическият климат оказва огромно влияние върху общуването, като влияе на протичането му, характеризира се със своеобразна обагреност на отношенията, изградени в този процес. Във връзка с отношенията между членовете на колектива при тези професии уместно ще бъде да приемем термина оптимален психологически климат, при който липсват крайни психични състояния и е налице известен оптимум в отношенията между хората от групата или колектива. Необходимо е да се знае какви отношения се създават, как те определят климата в предприятието, какви са пътищата и средствата за регулиране на тези отношения, за да се постигне висока производителност на труда.

Оптималният психологически климат зависи от много фактори и предпоставки. Ние ще разгледаме една от тези предпоставки, а именно психологическата съвместимост, и то при определен кръг от комуникативни професии.

Формирането на човешката личност става винаги в определена обществена среда, която неминуемо създава и определени колективни отношения. К. Маркс посочва, че развитието на един индивид е обусловено от развитието на всички други индивиди, с които той се намира в пряко или косвено общуване. Това общуване при професиите от областта на услугите има многограмен характер, който определя и психологическия климат.

---

[1]. Ф. Генов — „Психологически аспекти на управление, изд. БКП, 1974 г.

Разглеждайки структурно този процес на общуване при гореспонатите професии, виждаме, че от една страна той се осъществява вътре в колектива, между хората, а от друга страна — между колектива и външната среда, т. е. хората, които следва да бъдат обслужени. Тези два компонента са взаимно свързани: общуването в колектива оказва влияние върху външното общуване, което слага своя отпечатък върху вътрешното (в колектива) общуване. От състоянието на параметрите, характеризиращи двустранния процес на общуване, зависи изграждането на междуличностните отношения и оптималния психологически климат. Ако тяхното състояние е оптимално, ще се изградят положителни междуличностни отношения. На основата и в зависимост от качествената определеност на социално-психологическите връзки при непосредственото общуване на човека, социално-психологическият климат може да бъде определен като положителен или отрицателен с типичните полярни форми на проявление — психологически комфорт и съответно психологически дискомфорт. Това са състояния, от които много зависи резултатът от работата при професиите на общуване. В тази статия ще разгледаме ролята на психологическата съвместимост за формирането на оптимален социално-психологически климат при професиите екскурзовод, администратор, търговски работник, сервитьор, барман, информатор (професии от сферата на общуване). Изследването на формулираните задачи осъществихме чрез метода на интервю и наблюдение.

Социално-психологическите особености при тези професии се определят от редица фактори и условия (мотиви в трудовата дейност, традициите в колектива, целите, задачите и интересите на членовете на колектива, насочеността му и др.). Съчетани, тези фактори дават социално-психологическите му особености.

Комуникативните професии от типа „човек-човек“ (човек-хора) изискват, от една страна, знания в съответната област, а от друга — умения те пълноценно да се прилагат в практиката. Най-важното обаче е способността пълноценно да се изяви психиката на личността в съответната дейност и по-конкретно при общуването, което в най-голяма степен определя характера на климата. Ако психологическият климат в колективите на производствените предприятия има значение за хората и от него до известна степен зависи производителността на труда, то в трудовите колективи, упражняващи професии от типа „човек-човек“, той има много по-голямо значение. Това значение се определя от чисто комуникативния им характер. Работата с предметите и оръдията на труда при тези професии е изместена на заден план. Първостепенни са контактът, словото, общуването между хората от колектива, от една страна, и клиентите, от друга. Словото и общуването въздействуват активно върху индивида, мобилизират го за действие. Може да се наблюдава и обратния процес — контактът да предизвика отрицателни настроения, емоционална умора и силно понижаване дееспособността на членовете на колектива. При връзките, осъществявани от хората, упражняващи тези професии, с клиентите не трябва да се забравят и техните състояния и настроения, своеобразната нагласа на собствената им психика. Всеки клиент (в магазина или на почивка) има свой психичен облик и един отрицателен психологически климат в колектива ще се отрази и на обслужването.

Наблюденията показват, че психологическият климат в колективите с комуникативни професии има някои свои характерни особености. Тук

от значение са начините на общуване между членовете на колектива, видовете преобладаващи настроения (положителни или отрицателни), взаимоотношенията между членовете, готовността да се доведе започнатата работа докрай.

Психологическият климат в отделните колективи има твърде широк диапазон. При колективите на бармани и сервитьори се наблюдават както положителни, така и отрицателни настроения, които от своя страна могат да създадат психологически комфорт и психологически дискомфорт.

От значение в работата е тонът на психологическия климат. Тонът се определя от низовия ръководител и от характера на работата. Прекомерната заангажираност или липсата на действия влияят неблагоприятно върху формирането на оптимален психологически климат. За да се стигне до оптимален климат е необходимо да се създаде психологическа вътрешна съвместимост, съчетана с нормално разпределение на производствените функции и равномерно натоварване на индивидите. Той не се създава само чрез външни средства, а се оформя в процеса на съвместната работа като обобщаваща черта на целия колектив.

Ако разгледаме формирането на колектива, неговото развитие и усъвършенстване, методите на ръководене, ролята на традициите, ще видим, че всичко това е съпътствувано от един или друг психологически климат и същевременно го формира, придава му своеобразен характер.

Едно от направленията на неговото практическо създаване се явява съвместимостта на хората в даден колектив. Формирането на колектива трябва да се осъществява на основата на предразположението на хората един към друг, а също така и по определени субективни признаци (например по темперамент, характер, интереси и др.). Колективът е основно звено в съвместната работа на хората за достигане на общи цели, а също така и основно звено за формиране и развитие на отделните личности. Социално-психологическите проблеми имат важно значение както за повишаване ролята на трудовия колектив, така и за неговото формиране. Работоспособността и дееспособността на колектива зависят от степента на съвместимост между членовете. Съвместимостта има също многограмен характер, тя може да бъде социална, психологическа, психо-физиологическа, социално-психологическа. В същност това са по-скоро форми или страни на съвместимостта. При първоначалното формиране на колектива решаваща е социалната съвместимост, която има за предпоставка еднаквите стремежи, идеали, политически убеждения. Съвместимостта много зависи и от възрастовия състав на работещите, техния пол и здравословно състояние. Най-висш етап в изграждането на колектива е наличието на социално-психологическа съвместимост между членовете му. Тя се изгражда на следните измерения на личностите: а) социален статус между личностите, б) мотивационни отношения между тях, в) формирани навици и привички, г) общи психични свойства на личностите или наличието на общ психологически склад. Социалният статус определя ценността на личността в колектива и обществото. Затова когато колективът е изграден от хора с еднакъв социален статус, може да се предполага и наличие на психологическа съвместимост, която при висок социален статус е изразена много по-пълно.

Не по-малко е значението и на следващите измерения на личността — например мотивационната сфера, обосноваваща целите и поведението на личността, до голяма степен определя съдържанието на социалния статус

По отношение психологическата съвместимост не по-малка роля играят формираните навици и привички, за чието изграждане се изисква по-продължителна дейност и повече време. Веднъж изградени обаче, те влизат като вътрешен компонент на съвместимостта. В дейността на колектива се формира една обща колективна психика, която се изразява в колективното мислене, във формирането на колективното мнение, колективни емоционални реакции и чувства, колективно настроение. Или по-общо казано, тук влизат всички психични състояния, възникнали в процеса на съвместната работа. Особено важно е изграждането на силна колективна воля със съответни качества — колективна целеустременост, решителност и смелост, настойчивост и упоритост, увереност в силите, дисциплинираност. Силата на колективната воля се проявява преди всичко в колективните действия при преодоляване на различни трудности за достигане на колективната цел.

При комуникативните професии психологическата съвместимост се проявява в общуването, което се налага от контактите с хората, с които непосредствено се работи и упражнява една и съща професия, и от контакта с граждани, които трябва да се обслужват, за да се задоволяват техните интереси и потребности. Вътрешното общуване е определящо по отношение на външното и оказва значително влияние върху качеството и количеството на извършената дейност (имат се предвид колективните вътрешни отношения).

От казаното се вижда, че съществува права и обратна връзка между вътрешното и външното общуване при комуникативните професии.

В процеса на контактуване хората изразяват или не изразяват своята близост един към друг, своята симпатия или антипатия, съвпадане и несъвпадане на характерите, привързаност или отчужденост. Това са все компоненти на съвместимостта. Тук приоритет има изкуството да се управлява. То се изразява в способността на управляващия да поддържа в оптимално положение социално-психологическите връзки между отделните индивиди, съставящи психологическата структура на колектива. В процеса на изграждане съвместимостта като вътрешна предпоставка за създаване на оптимално-психологическа атмосфера имат значение както регламентираните връзки, които са изградени официално по силата на нормативни актове, разпоредби на ръководството или на управляващия, така и нерегламентираните връзки и отношения, създадени неофициално и формирани в процес на общуването.

Регламентираните връзки и отношения между клиенти и представители на професията изискват от последните известна психологическа, специална и обща подготовка. Налага се във висока степен развита диалогична реч, езикови познания, макар и елементарни за дадена професия и умение да се влиза в контакт с непознати хора. Контактът и неговите форми на изява са вторият по-общ компонент, който характеризира психологическата съвместимост. Когато говорим за контакта между личностите при тези професии, трябва да имаме предвид неговите етически, естетически и психологически компоненти.

Наличието на едни или други компоненти зависи от общата култура и възпитание на общуващите. Най-значително е участието на психологическите компоненти в контакта. Например в процеса на осъществяване на покупко-продажбата търговският работник и клиентът влизат във взаимни отношения, чието осъществяване изисква участието на едни или

други психични процеси и качества на характера. При посочената професия, както и при другите комуникативни професии важно място в общуването заемат вътрешните позиции на личностите от двете страни (бармани и клиенти, продавачи и купувачи и т. н.) и психологическият момент на възприемане на човек от човека. Възприемането на човек от човека е изключително сложен процес, в който участвуват редица психични процеси. Въздействието и оценката тук имат двустранен характер. Клиентът въздействува на обслужващия, оценява го, вследствие на което у обслужващия се формира временна вътрешна позиция. Тя оказва решаващо влияние върху начина на протичане на контакта.

Ако вникнем по-дълбоко в същността на комуникативните професии ще видим, че вътрешната съвместимост на индивидите в трудовия колектив оказва влияние върху процеса на външното общуване. При обслужването се срещат две времейно формирани психологически позиции, които в същност определят изхода от контакта. Решаваща в случая е позицията на упражняващия професията. Доколко ще бъде благоприятна позицията на личността зависи от психологическата съвместимост, която определя оптималния климат. Затова изучаването на съвместимостта и съгласуваността към съвместна дейност на хората в колектива има практическо значение за създаване на оптимален психологически климат.

От проведеното изследване на колективи в системата на „Балкантурист“ се установява, че психологическият климат има сравнително широк диапазон. При колективите в ресторантите се установяват следните особености на климата: при първокласните ресторанти климатът между членовете на колектива се характеризира с правилно изградени отношения, взаимопомощ, деловитост, известна външна дистанция, коректност, всичко е строго регламентирано, предварително разпределено и пресметнато. Конфликтните ситуации, ако има такива, имат краткотраен и временен характер, остават скрити за посетителите. В този род колективи психологическият климат се характеризира с положителни настроения и изразени положителни психични състояния. Протичащите социално-психологически процеси определят и отношението на членовете на колектива и на контакта с посетителите. Изводът от изследването е, че колкото вътрешната психологическа съвместимост и стабилност на колектива е на по-високо ниво, толкова той е по-устойчив на отрицателни външни въздействия. Това е още едно доказателство, че вътрешните фактори за формиране и развитие на оптимален климат са определящи по отношение на външните.

Второкласните ресторанти се характеризират с различни по социален, възрастов и полов състав хора. Затова социално-психологическите процеси в тях се определят от характерните особености и на персонала. Приспособяването, адаптацията към колектива протича по своеобразен начин за различните личности. Тук отначало липсва изобщо колектив, липсва ядро, тъй като хората работят по сезони. Психологическа съвместимост трудно се изгражда, особено когато подборът на хората е неудачен. В някои случаи въобще няма подбор по простата причина, че липсват кадри. Много често психологическият климат при тези колективи се характеризира с доминиране на напрежението във върховите моменти (когато трябва да се обслужват много клиенти) и апатия и безразличие при липса на натоварване.

Битовите заведения притежават свой специфичен облик и стил, което привлича гостите, особено чужденците. Колективите тук имат оформен стил, такт, маниери и форма на контактност с посетителите. Сплотеността е на висока степен, привлекателността също прави впечатление и даже допълва, явява се израз на сплотеността. Колективът на заведението се слива с посетителите, създава се атмосфера на интимност. На фона на голямото напрежение във върховите моменти са налице положителни настроения и оптимален психологически климат. Тук най-добре е изразена психологическата съвместимост. Налице са мотивационни отношения между личностите, формирани навици и привички и общ психологически склад. Посочените измерения са стабилна база за изграждане на социално-психологическа съвместимост.

В хотелите, за разлика от колективите при ресторантите, функциите на персонала са твърде различни и обособени. Тук се включват три-четири професии: администраторки, камериерки, домакин, управител на хотел. Наблюденията показват липса на тясна сплотеност между членовете на колектива, временен характер на колективните мотиви, липса на общ психологически склад. В замяна на това има интимност и привлекателност между членовете в рамките на микрогрупата (например между камарнерки, администраторки и др.). Наблюдава се в известна степен взаимопомощ при постъпване на нов член, при неговата трудова и социална адаптация.

При екскурзоводите колективът се гради върху основата на онзи облик, който професията е формирала у съответните личности: чувство на професионална гордост, умения, навици и привички, психически склад на хората от професията. Комуникативният характер на професията екскурзовод, относително самостоятелното изпълнение на задачите и наличието на хора от една професия (само екскурзоводи) придава своеобразен облик на този колектив. Колективът тук се формира върху психологическите особености на личностите, а не върху основата на изпълнението на задачите, както е при сервитьорите.

Социално-психологическите процеси имат специфичен характер. Например професионалната адаптация се извършва по-бързо, отколкото социалната. Взаимоотношенията, сътрудничеството и деловитостта са на високо ниво. Контактът с чужденците повишава социалния статус на екскурзоводите, а той е основа за изграждане на психологическа съвместимост, възпитава в дух на интернационализъм. Заедно с това се повишава самочувствието, чувството за национална гордост, повишава се мажорният тон, като мотивите придобиват общонационален характер.

От направеното изложение се вижда, че решаващи фактори за изграждане на оптимален психологически климат при професиите на общуване са:

1. Психологическата съвместимост като степен на взаимно допълване и синхронност в някои психологически компоненти на личностите от колектива.

2. Ролята на низовия ръководител при създаване на психологическа съвместимост, при оформяне на нейните етапи, от една страна, и от друга страна — за оформяне на оптимален психологически климат.

3. Правилното и най-добро разпределение на производствените функции според способностите и уменията на изпълнителите.

Наблюденията показват, че психологическата съвместимост се формира бавно и много трудно. Наблюдават се етапи на взаимна несъвме-

стимост, на трудна повосимост, на взаимно пригаждане и адаптиране, докато се стигне до пълно взаимно допълване. Вече формираната съвместимост зависи от социалния и психическия статус на личностите, от тяхната възраст и пол, образование и култура. Веднъж създадена обаче, тя е една от най-важните предпоставки за изграждане на оптимален климат.

В случая разглеждаме онази съвместимост между личностите, която най-пълноценно съдействува за изпълнение на професионалните функции и развитието на личностите в колéктива. Тук не е обект на внимание съвместимостта, изградена на пасивно и отрицателно отношение към работата, наличие на себични интереси, в това число клюкарски отношения и тон.

В заключение можем да посочим, че съвместимостта се изгражда на базата на широк кръг от параметри. Социалните параметри — мироглед, идеали, политическия статус и др., имат изключително важно значение. Но това е само едната страна на въпроса. Не трябва да се изпуска предвид съвместимостта, изградена на базата на психологически параметри, която може да се формира върху основата на:

1. Взаимно допълване на чертите на личностите в групата и колектива, а не на базата на едни и същи черти. В случая става въпрос за черти на характера, особености на темперамента и др.

2. На базата на едни и същи психологически параметри, като интереси, мотиви и др.

PSYCHOLOGICAL COMPATIBILITY AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN COMMUNICATIVE PROFESSIONS

N. Blagoeva

The optimum psychological climate, which is discussed in the present paper, depends on many factors and prerequisites. Psychological compatibility is one of them. The author is giving an accent upon the role it plays in establishing optimum social-psychological climate in the professions of excursion guide, administrators, trade workers, waiters, barmen, informants etc., or, generally speaking, in the sphere of services. The social-psychological peculiarities of these professions are determined by a number of factors and conditions, such as work motivation, traditions in the collective, goals, tasks and interests of the member of the collective, its orientation, etc.

If psychological compatibliity and psychological climate in the collectives are important for people working in productive enterprises, in which they influence to some extent the productivity of labour, then they should be much more important for working collectives in „man-man" type of professions. This follows from the essentially communicative character of these professions. Working with objects and instrument of production is dislodged in them to the background. The main, here, are the contacts, the words — communication, which has an essential influence upon the development of psychological compatibility as a factor of optimum social-psychological climate.

ОТНОСНО ВЪЗНИКВАНЕТО И ПРОЯВЛЕНИЕТО НА СОЦИАЛНО-ПСИХИЧНИЯ КЛИМАТ

Д. ГРОЗЕВ, ИВ. ИВАНОВ

В съществуващото многообразие от публикации по проблемите на социално-психичния климат доминират две основни идеи.

Според първата от тях (1) под социално-психичен климат, атмосфера, поле и т. н. следва да се разбира едно достатъчно добре определено състояние на психичната структура (или отделни нейни елементи) на дадената социална общност, явяващо се следствие от отражението на някаква съвкупност от емпирични характеристики, които въпреки различията помежду си могат да бъдат обединени под названието „реална ситуация". В обема на това понятие обикновено се включват характерът и нивото на взаимоотношенията, условията на труда и неговата организация, както и редица други структурни елементи. Психичната структура се схваща най-често като съвкупност от общите или преобладаващите „чувства, мисли, настроения, стремежи, насоки на волята" (2) и т. н.

Втората основна идея (3) се състои в определянето на социално-психичния климат като динамична система от връзки и отношения, обикновено в рамките на дадената психична структура.

Очевидно така посочените виждания са резултат от приложението на два различни подхода — разглеждането на социално-психичния климат в статика и динамика — и в този смисъл отразяват негови различни страни, явяващи се в своята съвкупност същностна характеристика на явлението. Позитивен момент в първата идея е разбирането, че психичната структура на дадената социална общност се реализира в някакво достатъчно определено състояние. Същевременно — както справедливо се отбелязва от привържениците на второто основно схващане — социално-психичният климат е динамична система и следователно динамичността, отнесена към социално-психичния климат, би следвало да означава както развитието му като процес, включващо отделни цикли, фази — или иначе казано — поредица от състояния, така също и динамика в рамките на отделното състояние.

Понятието социално-психичен климат добива смисъл единствено при съотнасянето му към някаква конкретна социална общност, и то реално съществуваща. Очевидно с така формулираното твърдение се изключват от анализа всички условни (статистически) социални образувания и същевременно се предявяват изисквания за строго дефиниране обема и съдържанието на разглежданото операционално, за случая, понятие — социална общност. По наше мнение исканото уточнение следва да се разбира в смисъл, че социално-психичният климат предполага наличието на непосредствено активизирани комуникативни отношения, при което точната горна граница на социалната общност се определя от допустимо възможната степен на тяхната обективация. Операционалният аспект на разглежданото понятие в случая се свежда и до определянето му като ценностно-установъчна общност, притежаваща съвкупност от „реакции, вътрешно последователни по отношение на редица социални обекти" (4)

или по-точно казано — притежаваща специфична съвкупност от социални установки, проявяващи се в тези реакции, както и характеризираща се посредством някакъв „спектър“ от ценностни ориентации.

Въведените ограничения при интерпретацията на социалната общност — непосредствено активизирани комуникативни отношения, както и разглеждането ѝ като ценностно-установъчно образувание — представляват необходимите и достатъчни условия, при наличието на които е възможно социално-психичният климат да бъде подведен под едно най-общо определение, а именно, че в случая се касае за реализиращо се ново качество вследствие своеобразното отражение на съществуващите в общността отношения, в това число и на социално-психичните ѝ характеристики.

Нека се опитаме да поясним казаното посредством един от възможните аспекти на проблема, а именно — съвместимостта на реализиращите се в процеса на общуване индивидуални поведенчески актове, регулираща се чрез механизма на експектациите. Това най-добре би могло да бъде осъществено при анализирането на феномена в неговия възможно „най-чист“ вид — проявлението му в социалната общност при началните етапи от съществуването ѝ.

Експектациите на всяка личност са следствие на опита ѝ от общуването, в неговия най-широк смисъл, и в частност — от реализиралите се в сходна социална общност (общности) взаимоотношения. Ето защо началните етапи предполагат комуникативни актове, в основата на които безусловно стоят достатъчно определени представи за общите характеристики на общността, съпътствувани от отделни, фрагментарни обобщения за специфичните ѝ особености, почиващи върху някаква предварителна информация или дължащи се на направените по пътя на „опитите и грешките“ наблюдения. Или в малко по-различен аспект — като правило, всяка личност се опитва да узнае онова, което се преценява от останалите като ценност и на тази основа да демонстрира своето отношение към него, в съответствие със стремежа си „да не нарушава равновесието на системата“ поради опасения, предизвиквани от съществуващата висока степен на неопределеност.

Следователно поведението на личността е ориентирано към общността, разбирана като съвкупност от индивиди, носители на една обобщена характеристика, т. е. налице е релация от типа „Аз“—„Те“. Това по същество е и първият самостоятелен етап от развитието на социално-психичния климат, който до известна степен би могъл да бъде асоцииран и с неговото зараждане. Така описаната, относително монолитна представа на отделната личност за общността с активизиране на комуникативните процеси постепенно се „декомпозира“ на изпълнени с конкретно съдържание експектации от вида „Аз“ — „Ти“, представящи се в своята съвкупност от една до голяма степен синкретично оформена ценностна система.

Именно тук, в така определения втори етап от развитието на социално-психичния климат, извършеният анализ следва да бъде разширен с въвеждането на нова същностна характеристика на процеса — емоционално „оцветяване“ на експектациите, явяваща се втори основен структурен компонент на взаимоотношенията, които с изпълнението на това условие могат да бъдат разглеждани вече като реализиращи се или не, но съществуващи симпатии и антипатии. Следователно релациите от ти-

па „Аз“ — „Ти“ придобиват определен смисъл и както бе посочено, дават достатъчно ясна представа за състоянието на социалната общност, която в случая поражда аналогията за „конгломерат“ с установена структурна организация, но нищо повече. Към казаното дотук би следвало да бъде прибавена и констатацията, че стабилността на така разглежданата структура е относителна, поне до момента на окончателното й създаване и вследствие съществуващите динамични тенденции е склонна към вътрешни изменения (флуктоации), но като правило, в границите на даденото състояние и много рядко извън него.

В качеството си на допълнение, един по-прецизен анализ на определената като синкретична структура би следвало да доведе до уточнението, че в релацията „Аз“ — „Ти“ се съдържат най-малко две основни тенденции на развитие, явяващи се следствие от действието на възникналите симпатии и антипатии. Първата от тях предполага „сближаването“ между „Аз“ и „Ти“ (респективно някаква Σ „Ти“) благодарение механизма на симпатиите и води — според приетата терминология — до образуването на референтна група (групи). Резултат от втората тенденция и видоизменението на „Ти“ (респективно някаква Σ „Ти“) в „отдалеченото“ „Той“ вследствие наличието на антипатии, което би могло да означава както образуването на референтна група (групи) с противоположна, в общия случай, характеристика, така също и „поставянето в изолация“ на отделни личности.

Обстоятелството, че така разглежданата социометрична „мозайка“ е широко представена в социалната реалност като че ли подвежда някои изследователи да спрат дотук, карайки ги да приемат, прибързаното по наше мнение заключение, съгласно което социално-психичният климат не е нищо друго, освен състояние на психичната структура на общността, определяща се преди всичко или единствено от критерия „симпатии-антипатии“. Избягвайки обстойния анализ и оттук директната конфронтация, с това мимоходом засегнато от нас, но твърде популярно становище, ще се опитаме да му дадем отговор посредством вложените в по-нататъшното изложение идеи.

Предположението, че социално-психичният климат не спира своето развитие до така описаното ниво би могло да бъде аргументирано с помощта на две основни понятия, а именно — социална установка и ценностна ориентация. Доколкото обемът и съдържанието на понятието ценностна ориентация са сравнително добре определени, очевидно отпада необходимостта от по-обстойното му изясняване. В разглеждания случай е напълно задоволителна по наше мнение една най-обща постановка, според която отношението на личността (социалната общност) към някаква ценност (ценности), разбирана като „идеална форма за определяне поведението, оценката на човека (5) общността), представлява и самата ценностна ориентация. Що се отнася до понятието социална установата то в диференциално-психологичен план, независимо от съществуващика, полемики, ще се ограничим с позоваване на станалото класическо разбтерване на Д. Узнадзе, че „тя е своеобразно отражение на актуализиралисе потребности в съответствуващи им ситуации“. В социално-психологии чески аспект обаче установката е подчинена на редица специфични и в-този смисъл различни изисквания, които в своята съвкупност я определят като феномен на съвместната дейност, а по-точно — като отношение на личността към груповите норми, получаващо по силата на много-

кратната си обективация, характеристиката на относително постоянна, константна величина. Или, както пишат Х. Хибш и М. Форварг, оперирайки с въведеното от тях разширено понятие „установъчен стереотип", така разбирана „установката позволява не само по-лекото. . . организиране на субективния свят, но освен това е и показател за принадлежност към определена група. . ." (6).

Логично следствие от така направените уточнения е опитът за обособяване на трети самостоятелен етап от развитието на социално-психичния климат. Предпоставка за неговото съществуване е създаването на система от групови норми, а същностна характеристика — наличието на еднопосочно, еднозначно съответстващо на тази система отношение на индивидите, реализиращо се на ниво социални установки. Казаното би било непълно, ако извършваният анализ не обхване явлението в завършен (за етапа) вид, а именно, ако не достигне до обобщението, че отделните установъчни стереотипи, или най-общо — ако можем да се изразим така — установъчният стереотип на общността намира своята идеална основа в ценностно отношение, което според приетата терминология би могло да бъде определено като множество от ценностните ориентации на общността.

В разглеждания етап описаният преди механизъм на експектациите загубва своето самостоятелно значение, доколкото в преобладаващото си мнозинство комуникативните актове се опосредствуват от създадените вече групови норми. Или иначе казано, системата от установъчни стреотипи и ценностни ориентации поражда феномена „Ние", предполагащ наличието на известна унификация, изразяваща се в чувството за съпринадлежност, идентификация на индивида с общността и оттук — до експектации, основаващи се най-вече върху представата за индивида като член на общността и не толкова — като носител на някаква своеобразна и неповторима качествена определеност.

При условие, че ценностната система ва общността е проекция на съществуващите в социалистическото общество ценности и при това е ориентирана еднозначно с посоката на неговото развитие, то състоянието на социално-психичния климат е твърде близко до своя идеален модел, чието реализиране в практиката е непосредствена и отговорна задача на управленческите науки в етапа на изграждане развито социалистическо общество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Матоушек, О., Ружичка, И. — Психология на труда, изд. Наука и изкуство, С., 1968, стр. 140, Волф, Х. — Към социологията на заводската атмосфера в едно ново едро социалистическо предприятие, в сб. Поглед върху социологията днес, Изд. Наука и изкуство, С., 1969, стр. 273. Генов Ф., Аврамов В. — Някои социално-психологически проблеми на моралното и материалното стимулиране в търговията, сб. Морални и материални стимули в търговията при условията на развито социалистическо общество, С., 1971, стр. 70. Боботов, С. В. и кол. — Управление, социология, право, Изд. Юридическая литература, М., 1971, стр. 137. Михайлова, В. — Социална психика и управление, Партиздат, С., 1972, стр. 47. Трифонов, Г., Йорданов, Д. — Проблеми на психологията на труда, Наука и изкуство, С., 1972, стр. 346. Кузман, Е. С., Волков, И. П., Свенцицкой, А. Л. — Социальная психология и социальное планирование, сб. Социальная психология и социальное планирование, изд. ЛГУ, 1973, стр. 3. Платонов К. К., Голубеев, Г. Г. — Психология, изд. Высшая школа, М., 1973, стр. 204. Паспаланов, И. — Социално-психическият климат във формалната група като обект на кон-

кретно изследване, сп. Социологически проблеми, кн. 1, 1974, стр. 47 и др. 2. Цонков, Г. — Психическият климат, сп. Партиен живот, кн. 10. 1972 г. 3. Симеонов, С. — Социално-психологическият климат и управление, изд. Народна младеж, С., 1970, стр. 13. 3 Градев, Д.—Човекът и хората: социално-психологическият климат в трудовия колектив, в. „Отечествен фронт", бр. 8326, 14. VII. 1971 г. и др. 4. Сборник Математические методы в современной буржоазной социологии, М.. 1966, стр. 229. 5. Квачахия В. М., Надирашвили Ш. А. — Ценность и установка. Проблема социальных установок, сб. Социологические исследования, изд. Тбилисского университета, Тбилиси, 1971, стр. 23. 6. Hiebsch, H., Vorwerg, M. — Einführung in die Marxistische Socialpsychologie, Berlin, 1966, стр. 123.

CONCERNING THE ORIGIN AND THE DISPLAY OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATE

D. Gronev, I. Ivanov

Social-psychological climate is considered here as a dynamic process with its phases, cycles or, in other words, — as a series of states together with the inevitable fluctuations within the frames of each one of them. In this way formulated, the present thesis becomes meaningfull only if correlated with some concrete social community, which, in its operational aspect would be a value-orientated setting formaion, dependent on the requirement of the presence of immediately activated communicative relations.

A parallei analysis of social-psychological climate and of its bearer — the respective social community, is attempted, being supposed in the same time, that the qualitative changes, which take place in the process of development of the community, find their „representation" in the social-psychological climate, but they do not cover all its content because of a definite relative independence of the phenomenon.

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЯТ КЛИМАТ В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС
(методика на изследване)

М. ВАСИЛЕВА — АОНСУ

В съвременната теория за обучение на възрастните настойчиво се търсят обективни методи за изследване особеностите на зрялата личност в процеса на обучението. Наличието на обща и специална подготовка в определена област и жизнено-практическият опит на зрялата човешка личност представляват „своеобразна бариера" за педагогическо въздействие в процеса на обучение. Нужно е да се разкрият специфичните механизми и предпоставки за активизиране на обучаваната личност и оптимизиране на учебния процес. Съществено значение за това има социално-психологическият контакт, който се създава във временните учебни колективи при обучението на кадрите.

В литературата по психология са известни редица методики и изследвания на личността в различни условия на дейност: учебна, трудова, творческа, спортна, управленческа и др. Характерен е стремежът да се намерят най-благоприятни условия за развитие на личността в обществено-производствената дейност, в колектива и за колектива. При това обаче в недостатъчна степен се отчита влиянието на междуличностните отношения, на социално-психологическия контакт като съществен фактор за пълноценна изява на личността в колектива. Още по-малко този въпрос се изследва в педагогическата психология, във връзка с обучението на възрастните.

Известните методи за изследване на личността в процеса на учене[1] не разкриват в достатъчна степен специфичните взаимоотношения в учебния процес между обучавани и преподаватели. Нужно е да се разработи специална методика за изследване на социално-психологическия контакт в учебните колективи от възрастни. Необходимо е да се разкрият основните елементи на оптималния климат в процеса на обучението, за да се осъществява по-ефективно ръководната роля на преподавателя.

Един от основните принципи на марксистко-ленинската психология е това, че психичната дейност на човека се отразява непосредствено в речта и поведението му. Говорът, речевата дейност разкрива съдържанието на психиката — богатството на интелектуалните процеси и емоционалното отношение към заобикалящите и по-конкретно към колектива.

Въз основа на наши наблюдения и някои литературни данни се оформи хипотезата, че за характера на социално-психологическия климат в учебния процес следва да се съди по обема и характера на словесните контакти в учебния колектив, на говорната активност на обучаваните по време на учебните занимания.

В настоящото изследване, като първо в тази област, си поставихме следните задачи: 1) да установим обема на говорната активност на курсистите и преподавателя в някои от заниманията в началото и в края на обучението, 2) да разкрием характера на говорната активност на

---

[1] Г. Д. Пирьов, Ц. Цанев — Експериментална психология, С., Изд. Наука и изкуство, 1973 г.

курсисти и преподаватели, 3) да съпоставим някои от получените данни за говорната активност на курсистите в началото и в края на обучението.

Терминът „говорна активност" има определено значение във възрастовата психология. Според В. Манова[1] „говорната активност представлява спонтанният говор, в който различните думи и техните повторения имат еднакво значение". Това е естественият поток на речта, чрез който се осъществява вербалното поведение на индивида.

Предвид по-специалните задачи в настоящата методика, за единица мярка на говорна активност приехме съждението, чрез което се реализира контакт в процеса на обучение. Обемът на говорната активност се измерва със сбора от всички съждения, които се използват в наблюдаваното учебно занимание. Следва да се измерва отделно обемът на говорната активност на преподавателя и на курсистите (сумарно).

За социално-психологическия климат в учебния процес се съди по обема и характера на говорната активност на обучаваните и на преподавателя по време на учебни занимания. Тя се изразява в разнообразни по съдържание и в емоционално отношение въпроси, отговори, изказвания и др.

За да се характеризира в качествено отношение говорната активност, необходимо е да се анализират семантически отделните съждения. Във връзка с това, всички регистрирани съждения се категоризират на: въпросителни, утвърдителни и негативни.

Чрез така наречените „паралингвистични" прояви социално-психологическата атмосфера се попълва и детайлизира. Така според емоционалното отношение, изразено в интонацията, мимиката, жестовете, регистрираните съждения могат да се категоризират в три групи: съждения без емоционални елементи, съждения с отрицателни емоционални елементи, съждения с положителни емоционални елементи.

Във връзка с това въведохме специално кодиране, с което при наблюдението непосредствено категоризирахме всяко съждение двукратно, като: въпросително (?): утвърдително (Δ), негативно ($\underline{A}$) и според емоционалния елемент — като: съждения с положителни емоционални елементи — +, без емоционални елементи — 0; с отрицателни елементи $\ominus$.

Наблюденията в учебния процес обхващат такива занимания, в които говорната активност на участниците е по-богата — семинарни, практически упражнения, обмяна на опит и др. При провеждане на наблюдението в учебния колектив се регистрират непосредствено писмено максимално пълно и точно говорната активност на участниците и на преподавателя в течение на самото занимание. Едновременно с това, изследователят отбелязва със съответен код семантичната и емоционалната характеристика на всяко съдържание. Например:

Преподавателят: „Ще разгледаме въпроса за обществената производителност на труда (Δ). Вероятно професор Янакиев е изяснил същността на това понятие (? ($\pm$)). Защо стана нужда да действуваме така настъпателно по обществената производителност на труда (? ($\pm$)). Не във всички страни се действува както у нас ($\underline{A}$ ($\pm$)). Полезно би било да споделите опита от окръзите (Δ ($\pm$)). Дали производителността на труда е на нужното ниво (? $\ominus$).

[1] В. Манова — Емоции и говор НП С. 1969, с. 106.

Курсист: „Повишаването на обществената производителност на труда е въпрос, който винаги е стоял пред нас (Δ (±)). На X партиен конгрес и след това, на мартенската партийна конференция, др. Живков разгледа с голяма вещина този въпрос като стратегически (Δ (±)). Защото в нашата страна съществуват вътрешни и международни условия, предпоставки, материално-техническа база, активното включване на нашата страна в СИВ и на международния пазар (Δ ○). За рентабилно производство себестойността е много висока (Δ ⊖). По темпове на повишаване производителността на труда ние се нареждаме на второ място, но по обществена производителност на труда сме на последно място (Δ ⊖). Кои са предпоставките да се преодолее това (? (∓)). Интеграцията в рамките на СИВ (Δ ○). Разполагаме с кадри с висока квалификация и съзнателност (Δ ○)."

Получените данни от всяко занимание се сумират според характеристиките отделно за преподавателя и за курсистите. След това може да се градират по значимост с цел да се установят параметрите на социално-психологическия климат при конкретните условия.

За да се разкрият измененията в обема и характера на говорната активност, организираните наблюдения се провеждат съответно в началото, в средата и в края на обучението неколкократно. Сумират се резултатите от наблюденията на заниманията в началото, в средата и в края на курса. Съпоставят се данните за обема на говорната активност и съответно за установените показатели на социално-емоционалния контакт. Измененията в приетите показатели в последователните моменти на изследването разкриват тенденциите в развитието на взаимоотношенията в учебния колектив, преобладаващите емоционални и други елементи в контакта между преподавател и курсисти през отделните етапи на протичане на учебния процес. Взаимоотношенията между приетите критерии в трите изследвани момента разкриват степента на сформираност на социално-психологическия климат.

Данните от наблюденията в учебния процес следва да се допълнят и посредством изследвания с други методи — предимно с анкета. Това дава възможност да се съпоставят данните от наблюдението със самооценката на наблюдаваните.

С помощта на настоящата методика се провеждат системни наблюдения и изследвания в курсовете за усъвършенстване на кадри.

Първоначалните данни вече разкриват известна динамика в определените показатели за социално-емоционалния климат. В първоначалните контакти на преподавателя с курсистите доминират утвърдителните съждения, а в процеса на обучението се пораждат въпросителните и отрицателните. Емоционалните показатели се изменят по посока на положителните контакти едва към края на обучението.

По-нататъшните изследвания ще дадат по-богати данни за характера на социално-психологическия климат в учебния процес с възрастни, които ще наложат нови практически изисквания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Генов, Ф. — Психологически аспекти на управлението С., Партиздат 1974 г. 2. Драганов, М. — Социално-психичният климат в колектива, „Полит. просвета", кн. 11, 1974 г. 3. Матушек, О., И. Ружичка — Психология на труда, С. НИ, 1968 г. 4. Шибутани, Т. — Социальная психология, М. Прогрес, 1969 г.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN THE PROCESS OF INSTRUCTION

M. Vasileva

A method of investigation of social-psychological climate in the process of instruction is presented. It proceeds by registering in written from all teacher's and student's speech activity during the lesson. Speech activity is considered as the sum of all judgements voiced both by teacher and students in the time of instruction. This proceedure involves an immediate characterization of the judgements from either semantic (as positive, interrogative or negative) or emotional (as positively emotional, negatively emotional or without emotional element) point of view, as well.

НА ВНИМАНИЕТО НА ЧИТАТЕЛИТЕ

Абонаменти за 1976 година за „Психология", орган на Дружеството на психолозите в България, се приемат във всички пощенски станции в страната.

Годишен абонамент — 1,60 лв. Отделен брой — 0,40 лв.

„ПСИХИЧНА ОГЛУШЕНОСТ“ НА УЧЕНИКА И ОТНОШЕНИЕТО МУ В КОЛЕКТИВА

Ст. н. с. *К. РУСЕВ* — кандидат на пед. науки, НИИО „Т. Самодумов“

А. А. Ухтомски определя „доминантата“ като инертно огнище на възбудимост в кората на главния мозък (cortex cerebri).[1] Доминиращото огнище сумира субдоминантните възбуди на други участъци на кората и се засилва, като потиска дейността на рефлексните дъги, които не се включват в неговия състав. Съвременните постижения на психофизиологията разкриват възможности с принципа на доминантата да се изясни физиологичната основа на насочеността на възприятието, вниманието, емоциите, поведението.

А. А. Ухтомски посочва като интересен от древността пример за доминанта трагичния край на Архимед. Сиракуза вече горял, а Архимед все още работел над своите чертежи и изчисления за механизмите, с които трябвало да се защищава любимия му град.

Този пример е типичен и за все още недостатъчно изследваното явление — „психична оглушеност“.

Поставихме си за задача да се проучи „психичната оглушеност“ на ученика и отношението му в колектива. „Психичната оглушеност“ е характерна за подрастващия, особено през пубертетната му възраст.

Основните критерии са:

а) причините за провоциране и „конструиране“ на доминантата на „психичната оглушеност“ на ученика;

б) междуличностови отношения на психично оглушения ученик в семейството, в училището и в референтната група.

Критериите разкриват физиологичен, психичен и социално-психологичен аспект на изследването.

Методиката е комплексна. Приложихме анкетния метод, наблюдение, интервю, констатиращ експеримент и др.

Изследването обхваща лица от предучилищна и училищна възраст при контингент 104 деца и подрастващи от Русе, Хасково и София.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Основните фактори, определящи „психичната оглушеност“ у децата и подрастващите, са семейството, детската градина, училището, референтната група, както и някои екстремални ситуации.

В табл. 1 се разкрива, че определящите фактори за децата в предучилищна възраст (от 3—7-годишна възраст) е семейството — 86,1%, детската градина — 9,2% и някои екстремални, психотравматизиращи ситуации и преживявания — 4,7%.

За учениците от 8—16—17-годишна възраст определящи фактори за провоциране на психична оглушеност е училището — 41,0%, а на второ място е семейството — 36,9%. Референтната група в това отношение има немалко значение — 14,5% от изследвания контингент.

[1] А. А. Ухтомски — „Доминанта“, М. — Л., Изд. „Наука“, 1966 г.

Силно емоционално обагрените преживявания на подрастващите са повлияни в значителна степен от силата на внушението и „психичния удар" на екстремална ситуация, внезапното въздействие на един или друг изненадващ психотравматизиращ дразнител — 8,3%.

Резултатите от данните на различни съотношения в степента на влиянието, което оказват основните фактори, не е случайно. Преди всичко децата в предучилищна възраст са повече привързани към семейството. Тук, в семейството, твърде често са поставени при условия на неспазване на дневния режим, увлечени са в стихийни игрови изяви, много по-често се откъсват от системния родителски контрол и пр. Изобщо детските увлекателни игри до преумора и физическо изтощаване, дори детският приказен свят на пресътворяване околната действителност в свой, детски реален свят е важно условие, което подпомага състоянието на известната детска разсеяност и честото повтаряне на „психичната оглушеност".

Този извод се потвърждава и от данните в табл. 2 относно честотата на „психичната оглушеност" с измерения: много често, често и понякога. Така, според експерименталните данни, се установява, че в пред-

Таблица 1

Основни фактори	Предучилищна възраст 3—7 г. %	Училищна възраст 7—16—17 г. %
Семейство	86,1	36,2
Детска градина	9,2	—
Училище	—	41,0
Референтна група	—	14,5
Екстремални ситуации и др.	4,7	8,3

училищната възраст „психичната оглушеност" се демонстрира най-вече в семейството 74,1% — често; сравнително по-малък е процентът на измерението много често — 24,1% и понякога—12,2%. Данните за „психична оглушеност" на децата в предучилищна възраст са със значително по-ниско тегло в детската градина.

Таблица 2

Основни фактори	Честота							
	предучилищна възраст				училищна възраст			
	много често	често	понякога	никак	много често	често	понякога	никак
Семейство	24,1	74,1	12,2	—	5,0	4,0	1,0	90,0
Детска градина	17,6	63.7	8,3	—	—	—	—	—
Училище	—	—	—	—	45,0	40,2	10,8	—
Референтна група	—	—	—	—	85,2	6,6	2,2	—
Екстремални ситуации и др.	—	12,1	87.9	—	1,6	7,2	9,2	6,0

Съвсем друго е положението с учениците относно посочените показатели: много често—45,0, често—40,2 и понякога—10,8% в семейството и със значително по-високо тегло на измерение в референтната група, съответно: много често — 85,2%, често — 6,6 и понякога — 2,2%.

При екстремалните ситуации честотата на „психичната оглушеност" при показателя „понякога" е 9,2%, често—7,2% и много често—едва 1,6%. Ясно е, че за учениците основен фактор не е семейството, а училището и референтната група.

Случаите на „психична оглушеност", провоцирани от екстремални ситуации, психотравматизирали юношеската психика и формирали някои стереотипии от невротичния кръг са сравнително по-малко, но по-често се отнасят за ученици с отклонение в поведението, непълнолетни правонарушители и др.

Характерно явление за подрастващите в пубертетната възраст е постепенното или често и внезапно за родителите конфликтно освобождаване от влиянието на семейството, борбата за самостоятелност, съпроводена със своеобразно отчуждаване и дори бягство от семейството и от училището, с което се разширява и разнообразява кръгът на факторите и дразнителите за „психична оглушеност" у подрастващите.

Краткият анализ на основните фактори за „психичната оглушеност" у децата и учениците ни насочва и към разкриването на основните й етиологични фактори. Някои от тях според данните от табл. 3 са: увлечение

Таблица 3

Биологични фактори	Предучилищна възраст %	Училищна възраст %
Увлечение в игра (заиграване)	55,2	3,2
Заплахи	9.0	4,0
Силни страхови дразнители, дидактогенни и други психотравми	15,0	7,3
Хиперакузия	6,2	3,3
Увлечения в четене на криминална литература, спорт, хоби и др.	—	44,2
Нарушения и отклонение в поведението	—	4,3
Разстроени бракове	8,6	26,0
Болни родители	—	1,4
Лицево-зъбни-челюстни аномалии	3,0	4,1
Други	3,0	2,2

в игра, заплахи, силни страхови дразнители, дидактогенни и други видове и форми на психотравматизиране, хиперакузия, увлечение в четене на криминална литература, стихотворство, увлечение в творческа дейност, хоби, нарушения и отклонения в поведението, разстроени бракове, болни родители и близки, лицево-зъбни-челюстни аномалии или някои други физически недостатъци (в повечето случаи за девойките) и др.

Според получените данни от изследването главни етиологични фактори за децата в предучилищна възраст са увлечението в игра, заиграването — 55,2%, силни страхови дразнители и др. — 15,0%, разстроени бракове — 8,6% и др.

Увлечението в четене на криминална литература, спорта, различните форми на творчество, хоби и др. е основен етиологичен фактор със своя положителен и отрицателен пълнеж по съдържание на изява (44,2%) за „психичната оглушеност" у учениците.

Тревожни са данните, отнасящи се до „психичната глухота", различни форми на неврозата, най-вече неврастенната, предизвикани от конфликтността в семейството — разстроени бракове (26,0%).

Етиологичните фактори от кръга на семейството, училището, референтната група провоцират и „конструират" доминанта с второсигнален „пълнеж", която „блокира" получаваната информация от слуховия анализатор. Слуховият анализатор соматично и функционално е без всякакво увреждане, но лицето в този случай е „психично глухо" (psychicus surditas). Докато обикновено „психично глухото" дете е увлечено с приятни преживявания в играта, но е разсеяно към страничните дразнители, идващи от страна на родителя или учителя, то „психично глухият" ученик има съвсем друго поведение. Той е затворен в себе си, води продължителен само със себе си мъчителен диалог за анализ, преценка, оправдание и критика на получения укор, забележка, нанесена обида и пр. При това трябва да се подчертае, че въздействието на словото, на произнесената обидна дума, несправедливо обвинение и пр. в колектива и особено в референтната група е толкова по-силно психотравматизиращо, колкото повече съответствува на потребностите и на авторитета на родителя, учителя или лидера в групата.

„Психичната оглушеност" е твърде характерна за подрастващите в пубертетната възраст, в която самочувствието на юношата е лесно наранимо. Тя е често пъти и израз на самоанализ, самокритичност и пр. Причината е психогенна, възникнала е по психичен път. Психотравменият момент не се разкрива в непосредствената физическа характеристика на неговия носител, а в семантично-сигналната (смисловата) стойност.

С други думи, психично оглушеното лице реагира не собствено на дразнителя, а на неговата рефлекторно-сигнална, отразително-познавателна и нравствено-оценъчна по отношение на личността му стойност, засегната е социалната стойност на личността, т. е. накърнено е честолюбието, достойнството.

В семейния и училищния колектив „психичната оглушеност" пречи на подрастващия да следи разговорите, да се вслушва и бързо и леко да осъзнава и най-достъпното учебно съдържание, изискванията на родителя или учителя. Самовглъбеният подрастващ в семейството не се отзовава веднага на повикването от страна на родителите, а в училището не е в състояние да следи хода на урока и при реализиране на обратна връзка ученикът не отговаря на зададените въпроси. Повтарянето води до конфликт, наказание и пр.

„Механизмът“ на „психичната оглушеност“ се редуцира до следното. Дразнителят, особено в случая на психотравма, причинява срив на нервните процеси, води до нарушение във физиологическия аспект на ВНД в анатомофизиологичния субстрат на личността. Психогенният израз на срива на процесите на сложното единство и противоречивост между физиологично и психично във висшата нервна дейност е психичното смущение на подрастващия.

Изградено е доминантно огнище в кората на главния мозък, над което психически се надстройва „психичната оглушеност“.

Доминантата не е възникнала във връзка с работния процес или служебните задължения на възрастните, а из областта през пубертета на половото съзряване. Процесът на половите промени през тази възраст определя в значителна степен и насочеността на психиката. Въпросите за дружбата и любовта се оформят в този етап като много значителни. Темата другарство, дружба, любов стават център, изместват редица други теми и често са източник и на „психична оглушеност“ — „отнесеност“ по Г. Пирьов в живота на юношата.

Трайността на „психичната оглушеност“ по време варира: от няколко секунди до няколко минути. Извеждането от „психичната оглушеност“, от специфичната за детето или ученика унесеност се извършва чрез друг дразнител, по-силен за момента, обикновено по-високо повикване, въздействие на по-силен „конкуриращ“ по Анохин дразнител.

ИЗВОДИ

1. „Психичната оглушеност“ не е нозологична единица, няма болестен характер освен в случая, когато е признак, характерен за определено заболяване, например от кръга на неврозите или друго психично заболяване.

Тази особеност налага да се предотвратява главно с психопедагогически средства честата, навичната „психична оглушеност“ у детето и у ученика в колектива.

2. Причините за „психичната оглушеност“ най-често са конфликтните ситуации в семейния и училищния колектив, както и възникналият разрив между членовете в референтната група, а и особено при фрустрация. Юношеската личност в такива случаи е поставена в неизгодна за нея ситуация. Засегнатият подрастващ отреагирва чрез специфична насоченост навътре към самата личност, към самия себе си — интропунитивитет. Поведението на „психично оглушения“ ученик при такива случаи е отчуждаващо от колектива и интересите му или пък противоположна позиция — жертвоготовност за колектива. И двете крайности в поведението са негативни и в този вид най-често се срещат у непълнолетните правонарушители.

3. За правилното възпитание на децата и юношите в колектива е необходима своевременна диагностика, прогнозиране и управление на обекта на комунистическото възпитание — детето и ученика и относно недостатъчно изследваната „психична оглушеност".

PSYCHIC „DEAFENNESS" IN THE PUPIL AND HIS ATTITUDE IN THE COLLECTIVE

K. Roussev

A specisifc phenomenon, referred here as „psychic deafennes" was studied, which is especially characteristic in pubescence. It was found that definite causes are provoking „the construction" of some kind of dominance with second signal system „charging" and in some way „blocking" auditory analyser input, without any somatic or functional damage being present. The adequate auditory perception is absent here, as well as comprihension of the information recieved. The subject becomes psychologically deaf.

The causes of the „psychological deafenness" of pupils were studied in family, pupil's collective and in experimental group.

The right psycho-educational approach is shown for overcoming the inertmess and passiveness, the unvoluntary resistence of children personality, which are characteristic for the state of „psychic deafenness".

БИОЛОГИЧНО-СОМАТИЧНОТО В СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧНИЯ КЛИМАТ

ЕМ. ШАРАНКОВ

Биологичното и соматичното, социалното и психичното са колкото различни в своята същност, толкова и единни в своята взаимодейственост. Това важи еднакво за дългия път на живота, за целия развой на човечеството, за индивидуалната следа на човека от всяко време. Такава основна насока намира недвусмислено подкрепа както във внимателно проследения историко-индивидуален развой сред животинския свят, така и в дълбоко проправената бразда от първите стъпки на човека до днес, а не по-малко и в цялостния облик на всяка отделна личност.

И все пак така набелязаният път, изминат от науката, и така наслоеният мироглед, отразяващ възхода, твърде често биват пренебрегвани и недооценявани, оставайки нерядко изопачавани или отхвърляни в една или друга посока на виждането и на осмислянето произхода и същността на човека. При това основната грешка тук обикновено е двупосочна: тя бива стаена не толкова в някакво истинско незнание, а преди всичко в непълноценно осмислено познание. Но сега отбягваме различните болестни отклонения и спираме поглед главно върху безкрайните оттенъци на отразеността у здравия.

И ето: 1. Физиологът твърде често не достига до психичното, биологът пък не по-малко пропуска социалното; използвайки вторичността при възникването на психичното и на социалното, тук бива пропускано качественото израстване на психичното и на социалното със средствата на биологичното у човека и в човечеството, 2. Психологът също нерядко недооценява физиологичното, социологът пък понякога отбягва биологичното; държейки за качествеността в изявата на психичното и социалното, тук биват забравяни както първоизточникът на отразения опит, така и огнището на израстващата личност.

В действителност всяка подобна неволно или съзнателно изопачена представа за същността на човека и за мястото му в живота наслоява излишна и мъчителна преграда по пътя към изграждането на един пълноценен социално-психологичен климат и е неизчерпаем източник за страдание на човека. А неделимата споеност на биологичното и социалното, на соматичното и психичното — като произход и същност, като битие и мироглед — във всичката им развойност и в цялата им непосредственост никъде не бива прекъсвана и всяко нейно нарушение означава разстройство на тази хармонична взаимодейственост.

Нито само връщането към природата, нито единствено отскокът към робота, нито тяхното произволно съчетаване биха решили този колкото пресложен, толкова и съществен проблем; необходимо е тук да вникнем до дъното в природата на човека и на света, с безспорната достъпна тяхна адекватна отразеност. Естествено, да се преодолее сред човечеството целият теургичен и религиозен заряд, всяка неохегелова и неофройдова постановка, които заобикалят или преиначават в някакъв вид действителността за човека и за света — всичко това е огромно задъл-

жение за всеки последователен учен-изследовател, и особено в днешно време.

Мястото на психолога и на физиолога — чийто образ би трябвало да бъде неделимо споен в единството на психофизиолога — е огромно: тук и опитът, и мирогледът постига опора колкото неусетно, толкова и естествено в единната адекватна психо-физиологична отразеност за света и за човека. В такава осветленост, подавайки си ръка през океани и върхове не само за някакво условно разбиране, но и за всестранно адекватно осмисляне на природата и историята, на живота и човечеството, на личността и обществото — за всякого става осезаемо осъществяването на жадувания световен социално-психологичен климат. Така разбирана, все по-съвършената адекватна психична отразеност на дадено социално звено и на всяка негова единица — т. е. все по-пълноценното опознаване и овладяване себе си и окръжението — е верният залог и за прекрасния вдъхновяващ климат, който издига в творчеството и утвърждава в постижението и личността, и обществото.

Преодоляването на все още неизвестното за света и за човека подразбира в същност две насоки на търсене и на овладяване, и то едновременно по време и по място — от една страна, необходимо е да бъде постигнато опознаването на неизвестното в неговата причинност и следственост, в неговата структурност и динамика, достигайки по този път не само до неговата феноменност, но вниквайки още и в неговата същност. От друга страна, необходимо е да бъде постигнато доуточняването на познатото в неговата отдалечена и непосредствена адекватност, тъй като липсата на пълноценна адекватна отразеност отвлича вниманието към несъществени причинно-следствени отношения и тласка мисълта към изопачени научни и мирогледни изводи.

И тук именно в няколко примера бихме могли да разкрием корена на всекидневната непълноценна адекватност с облика и на последващата непълноценна осмисленост. Защото неусетно ние стигаме при субективния опит до намесата на обективната недоизчерпаност, с последваща не само непълнота, но и изопаченост на отразения ни образ; и защото пак неусетно стигаме тук, при обективната доказателност до възможността вече не само за цялостност, но и за неподправеност на отразения наш образ. Колко близко остава всичко това до самите нас, как то извира непрекъснато в самите нас; и колко далечно изглежда то същевременно от самите нас, как то сякаш ни е чуждо в своя първоизточник.

Ето няколко примера, онагледяващи този колкото мъчително сложен, толкова и естествено прост механизъм.

1. ПОДПРАГОВО-НАДПРАГОВ УСЛОВЕН РЕФЛЕКС И ПОДПРАГОВО-НАДПРАГОВ ПСИХИЧЕН ОПИТ

Описан подробно в съветската книжнина с неговия основен механизъм, тук той е осветлен в духа на разглеждания въпрос. Всеки подпрагов условен рефлекс обикновено възниква при нормална яснота на съзнанието, но при значителна слабост на дразнителя. И по-определено, тук дразнителят е достатъчно силен, за да въздействува върху вегетативума, но същевременно достатъчно слаб, за да не се отрази върху съзнанието. В този случай при намесата на подпраговия — например някакъв химичен — дразнител, настъпват едни или други вегетативни смущения: в сърдечно-съдовата, в стомашно-чревната или в друга някоя област,

отразени и в цялостното поведение. Самият подпрагов условен рефлекс се изгражда по следния път:

а. многократно прилаганият досегашен подпрагов безусловен дразнител закономерно предизвиква едни и същи по вид и сила вегетативни смущения от сърдечно-съдово естество;

б. след това покрай този подпрагов дразнител бива въвеждан и един надпрагов, например светлинен дразнител — от източник със синя светлина, имащ строго определено място;

в. проследява се и сега обликът на възникващите същи вегетативни сърдечно-съдови смущения, долавяни в пулсовата дейност, в кръвното налягане и в общото самочувствие;

г. прекратява се даването на подпраговия химичен дразнител, но се продължава опитът с въздействието на същия светлинен дразнител — досегашните смущения неизменно възникват.

Стига се дотам следователно, че един човек при запалване на лампа със синя светлина внезапно получава ускорена сърдечна дейност, повишено кръвно налягане, известно замайване на свят, усет на обща неустойчивост, чувство на неопределен страх. Болният не познава скрития механизъм на своето заболяване; той ще осведоми погрешно и своя лекар. И първата диагноза би била или „невроза от хистеричния кръг", или „хипертония с неясен произход". Но нима това е „истинска" хистерия; и нима това е „чиста" хипертония? При това тази своеобразна условнорефлексна верижност може да бъде разкъсана и състоянието отстранено по твърде различен път: чрез психолечебно отпускане, чрез лекарствена пренагласа, чрез променена обстановка, чрез климатично укрепване и т. н. Но често пъти оздравяването не настъпва или то бива непълно, защото непознатият механизъм може да се окаже твърде устойчив и неговото потискане или омекотяване не винаги успешно довежда и до пълното му угасяване.

2. ДОМИНАНТНО-ФАЗОВА ПРЕНАГЛАСА И СЪЗНАТЕЛНО-НЕСЪЗНАТЕЛЕН ОПИТ

Доминантно-фазовата пренагласа и осъзнато-несъзнатият опит пак твърде често не биват виждани и търсени в тяхната цялост и единност: обикновено се говори или за доминантност, или за фазовост; и обикновено се мисли или за осъзнатост, или за несъзнатост. В същност става дума за един неделим процес, който взаимно се обуславя и взаимно се въздействува, защото е свързан неделимо с разливането на възбудата или на потискането, възникнало по един или по друг повод. И както бързината и силата, също както посоката и устойчивостта — тук всичко бива свързано и зависимо от много хомеостазни общи и местни, или външни и вътрешни закономерности — еднакви за цялото човечество и различни за отделното същество. Отделните механизми с взаимодействуващите сили и отделните изживявания със субективно-обективните изяви са отразени твърде прегледно в следното описание:

А. Положителна или възбудна доминанта с две крайни разновидности:

а) пълна свързаност и пълна известност, със „светъл център" и „светло окръжение";

б) относителна несвързаност и относителна неизвестност, със „светъл център" и „здрачно окръжение";

Б. Отрицателна или потискаща доминанта, с две крайни разновидности:

а) разновидна свързаност и разновидна известност, с „тъмен център“ и „светло окръжение“;

б) пълна несвързаност и пълна неизвестност, с „тъмен център“ и „здрачно окръжение“.

В. Преходна или „петниста“ доминанта, с две крайни разновидности:

а) частична свързаност и частична неизвестност, с „пъстър център“ и „пъстро окръжение“;

б) частична несвързаност и частична неизвестност, с „пъстър център“ и „пъстро окръжение“.

Не е възможно поради ограниченото място подробно да бъде разтълкувана всяка от тези изяви. По-ценно и по-необходимо е да се добави тук следното. Когато човек има свое изживяване, той не изживява и не възприема самия свой мозъчен механизъм, дори и да е запознат подробно с неговата същност. Този човек изживява само непосредствения свой субективен опит — представляващ психичен образ на физиологична нагласа за отразено събитие. По-скоро по облика на своето поведение и на своето отношение той съди не само за отразената външна действителност, но и за съответната своя неврофизиологична нагласа. Вникването в този въпрос е от огромно значение: не само за да разбира човек това, което е възприето и изживяно от него, но още и за да преценява задълбочено себе си и по-определено за този случай — за да долови съответната своя неврофизиологична пренагласа. На това равнище човек може и следва да прави опити и да се самонаблюдава, да се преоценява и да се превъзпитава — в най-тесен и в най-широк смисъл, — за да създава и постига пълна съзвучност между себе си и света. Особено важен е тук обликът на достигнатия предел за самоопознаване, за да оценява човек своя опит и опита на другия, за да претегли човек своя мироглед и мирогледа на другия. Такава уговорка не е случайна. Защото тук на всяка стъпка човек се изправя пред запаметяването и забравянето; пред съня и сънуването; пред размисъла и въображението; пред творчеството и интуицията; пред екстаза и „просветлението“. Естествено сега не би могло да задълбочим по-нататък своя поглед върху тях. Но всички те са заложени в основата както на всекидневното обикновено изживяване, така и на вдъхновеното върхово постижение.

3. ОБЛИК НА НЕВРОЗАТА В ДУХА НА ПСИХОАНАЛИЗАТА И НА НЕРВИЗМА

Този пример би бил най-ясно отразен в една схема, макар да е източник и област на дълбоко теоретично-практическо и идеологично-мирогледно разногласие в науката и във философията. Става дума за облика на невротичната картина, огледана, от една страна, откъм разбирането на психоанализата, а от друга страна, откъм постановката на нервизма. Особеното тук е представено в две плоскости. Така, при клиничното оглеждане, невротичната картина тук и там изглежда твърде близка, неособено отчуждена по своето начало и по своя завършък. При патогенетичното вникване обаче всяко междинно звено на хомеостазния сомато-психичен механизъм, обуславящ последователния развой и цялостната изява на неврозата, се оказва дълбоко противоречиво и изцяло несъвместимо. В същност за какво става тук дума?

Докато в началото и в края на неврозата и за двата случая се потегля от някакво сътресение, пораждащо неврозата, и се приключва с някакво лекуване, отстраняващо неврозата, то междинните звена разкриват нееднаквия подход и различния извод, обуславяйки и естествената обосновка на водещата причина и на хомеостазната нагласа, на клиничния облик и на лечебния подход. При това неусетно в психоанализата израства не само непоследователността в развитието на невротичния механизъм. Тук на всяка стъпка веднага проличава и несъответствието и соматопсихичното взаимодействие; недвусмислено при психоанализата болестният механизъм бива изтласкван към психичното или емоционалното като „първично движещо“ или като „чисто психично“, докато соматичното или неврохуморалното, подложено на това въздействие, бива оценявано като „вторично раздвижено“ или „изцяло зависимо“. И това особено ярко проличава в значението и в тълкуването на конверсността при психоанализата, дето този „чисто“ психичен травмен механизъм бива „утаен“ в света на несъзнатото и „символно“ отново изровен на повърхността. В същото време при нервизма нещата биват представяни съвсем естествено и изцяло доказателно във всичкото причинно-следствено и структурно-динамично развитие и проследяване на целия хомеостазен механизъм с всеки отделен симптом и с пълната клинична феноменност, която именно отразява хомеостазната пренагласа. И върху такава изопачена клинична постановка — при погрешно изградена адекватност за отразеността на психичния образ — се гради и огромният незатихващ спор, едновременно научен и мирогледен, между психоанализа и нервизъм, между психосоматизъм и соматопсихизъм, с едно или друго съдържание на понятието личност и с едно или друго отношение към понятието невроза.

Навред тук недвусмислено се очертава, че единствено по пътя на пълноценна, всестранна и безостатъчна адекватност на психичната отразеност в недалечно време човечеството постепенно ще се освободи не само от непосредствена грешка, но и от мирогледна заблуда по редица въпроси на човека и на личността.

Защото явно — по своя път в живота и на своето място в обществото човек израства и съществува в противоречивото сомато-психично и биологично-социално единство между себе си и света. Опитът за по-задълбочено вникване в облика на личността и в същността на обществото разкрива и личността, и обществото в техния тесен и широк смисъл. И тук, отбягвайки всички вредности, които разстройват организма генетично и индивидуално, задължителен е същевременно при всяко обучение и възпитание нов подход към формата и съдържанието, разбирани също в тесен и широк смисък. Това поставя в нова светлина въпроса за труда и творчеството, за изкуството и науката, които са толкова по-действени и по-значими за човека-създател, колкото по-всеобхватно родствен е станал той с обществото. Така навред в своето съществуване човек отразява в някакъв вид себе си, докосва повече или по-малко съзвучно другия и проправя път напред към взаимност с него. Такъв поглед угася предразсъдъка и окриля човека, намалява страданието и претворява обществото — за да процъфтява и се усъвършенствува светът материално и духовно

BIO-SOMATIC AREA AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATE

E. Charankov

The biological and the somatic, on the one hand, and the social and the psychic, on the other, are so different in their essence, as they are united in their interactionist aspect. However, the this-way outlined approach and the this-way deposited world outlook are often ignored and underestimated. Each unintentionally or consciously distorted idea of human essence and place in life cumulates unnecessary and agonizing barrier and becomes inexostable source of suffering for man. All this reveals in a new light the question of work and creativity, of art and science, which are so more efficient and significant for man, as more thoroughly related he becomes with society. So everywhere in his existence man somehow reflects himself, contacts more or less harmoniously with other and clears the way to a mutuality with him. Such a view extinguishes prejudices and inspires man, decreases sufferings and carry into life society — for the sake of the material and spiritual thrive and perfection of the world.

In the above aspect three instances are elaborated in connection with under-over threshold regularities, dominance-phase phenomena and neurotic mechanisms.

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧНИ КЛИМАТИ В ПСИХИАТРИЧНИ БОЛНИЦИ ПРЕЗ ХИЛЯДОЛЕТИЯТА И В СЪВРЕМИЕТО

Н. ШИПКОВЕНСКИ

Болници се появяват — доколкото това засега е установено — през IV в. преди нашата ера в българските земи, населявани тогава от тракийски племена. Това са храмове на бога Асклепий, които са били разпространени и в древна Елада, а по-късно и в просторната Римска империя. У нас са открити развалини на много асклепиони. Между тях изпъкват лечебните светилища в Кюстендил (Пауталия), Пловдив (Полпудава) и др. Разбира се, не би могло да се твърди, че това са били болници в истинския смисъл на понятието. Болните, след като се подлагали на измивания (в храмовете били допускани само „чисти люде") и пост, пиели вода от „извора на забравата" и „извора на спомена". Освен това те участвували и в религиозни служби и процеси. Накрая болните преспивали в храма. Чрез този психокатарзис те си възвръщали здравето. Ако ли това не се постигнало непосредствено, болният бивал поставян на „стола на спомена", в който възпроизвеждал преживяното. В своята съвкупност тези въздействия съчетавали различни психотерапевтични методи. Болните и техните близки били вдъхновявани от вяра в оздравителната мощ на светилището, в което витаел самият бог на медицината.

Заслужава да се отбележи, че най-прочутият храм на Асклепий в Епидаурус (Пелопонес) се намира в съседство с великолепния амфитеатър, където посетителите са могли да изпитат и благотворното влияние на изкуството.

Наред с всички многообразни отражения върху душевността, асклепионите упражняват и телесни въздействия. Природата с всички нейни съставки (слънце и въздух, гори и минерални води) била допълвана чрез диетни предписания, даване на билки, плодове, животински органи. Освен това, съобразно с учението на древнотракийския цар — бог Залмоксис, според Сократ се препоръчвало вземането на дроги да се съпровожда винаги от лечебни слова. Както изяснява древногръцкият философ в Платоновия диалог Хармид това са добри беседи, от които душата придобива мъдрост, която пък е необходима предпоставка за оздравяването и на тялото. Тъкмо затова в идеите на Залмоксис следва да се вижда предходникът на освобождаващата психотерапия. Според Сократ древнотракийските лечители, следвайки указанията на своя учител, съумявали да излекуват много болести, което гръцките лекари не успявали.

Възприемането на християнството по същество не променило похватите на храмовата медицина от езическото минало. Сега „чудотворните" оздравявания се осъществявали в църквите чрез мощите на един или друг светец или пък чрез прочути икони. Несъмнено е, че при християнските светилища действуват същите фактори (вяра, надежда, внушение) както в езическите храмове, и то при страдания с психогенен произход.

Освен сугестивните и психокатарзни похвати, християнската църква прилага и изповедта, като подтик към оздравяване чрез доверяване на съкровенни тайни, разкриване на болестотворната обстановка и показване

на пътя за действително излизане из нея или пък за превъзмогване на нейното отрицателно влияние. Отдавна било забелязано, че при психични заболявания се изисква продължително отделяне от семейството и обществото, настаняване в болнични учреждения. Така се създава манастирската медицина.

Постепенно за душевноболните били създадени обособени заведения. Първите психиатрични подслони се уреждат през XV век в Испания. За съжаление липсват подробности относно тяхната уредба. Навярно социално-психологическият климат се е определял от религиозния им облик.

По-високо равнище имат психиатричните приюти, уреждани от Ордена на хоспиталиерите, основан от Жуан Дуарте (1495—1550), който сам през време на остра психоза е бил подложен на безжалостно бичуване. Той открил болница, в която към питомците се отнасяли човечно.

Християнските психиатрични заведения били предхождани от основаването на дом за душевноболни в Гранада през 1365—1367 г. по почин на мавританския крал Мохамед V. Хуманизмът на арабската медицина се ръководел от учението на Пророка, според което „Лудият е божи избраник и чрез него говори истината сам Аллах". Подобен дух е владеел през XIII век в голямата болница в Кайро. Прочута била и лудницата в Одрин, открита през XV в. Мраморен дворец бил разположен в красиви градини с водоскоци, болните лежали на свилени възглавници и получавали най-вкусни храни. Действували им с лекарства, музика и благоухания. Те били посещавани от красавиците на града. Но въпреки всички тези „райски" вълшебства, все пак били приковавани във вериги и не ще да е била голяма утехата за тях, че били украсени със злато и сребро.

В ярка противоположност на тази картина е ужасяващата обстановка в Персия, която описва френският пътешественик Шардел през XVII в.: в килиите лежат 7—8 луди върху слама с приковани ръце и тяло и врат. Подобна е обстановката в Кайро през средата на XIX в.: полуголите болни били приковани към стената.

Затворовата антипсихиатрия владее и в Европа. Душевноболните биват хвърляни в мрачни подземия, приковавани в железни вериги, подлагани на унижения и побои, изтощавани от глад и измъчвани от студ. При тези условия те не само потъват по-дълбоко в бездните на „лудостта", но и животът им се скъсява. За тях обаче този преждевременен край е бил освобождаваща смърт. По правило в тези затвори са били хвърляни бедните. Привилегированите напротив, били настанявани в специални заведения на религиозни ордени. Условията били във всяко отношение по-добри. Не е имало вериги, камшици, клетки.

Френската революция от 1789 г. създава предпоставки за превръщане на затвора в болница. Това епохално дело започва Филип Пинел (1745—1826), който през 1793 г. започва да снема веригите от „лудите".

През последните десетилетия на XVIII в., успоредно със замяната на феодалното подтисничество и поемане на ръководната роля от буржоазията, започва да се променя и психологичният климат в много психиатрични болници в различни страни на света. Това преобразяване обаче е било твърде бавен и труден процес, за който още не може да се каже, че и сега е завършен напълно. Постепенно социално-психологическият климат в психиатричните болници се подобрява до толкова, че

болните, които постъпват там като „животни", не се превръщат в „растения" и накрай не се вкаменяват в „минерали".

През първата половина на XIX в. в Германия още владее школата на психиците. Нейният основоположник Хайнрад учи, че душевноболният се е отдал доброволно на „злото". Той трябва да претърпи „изкупление" на своя „грях" чрез механична психотерапия. Уредите, с които наказвали болните, са разнообразни, а някои от тях били заети направо от арсенала на инквизацията.

Школата на соматиците в Германия (Грийзингер и др.) напротив се придържала към правилни възгледи за произхода на душевните болести. За да хуманизират немската психиатрия, нейните привърженици обявяват душевните болести за разстройство на мозъчната дейност и обединяват психиатричните болници с неврологични отделения в университетски нервни клиники.

Великата октомврийска революция дава нов, могъщ подтик за подобряване на социално-психологичния климат в психиатричните болници. Наред с безплатната медицинска помощ за цялото население, в психиатричните болници се създават действителни условия, за да проникнат в тях всички положителни въздействия на свободния живот. Наистина подобни промени се отбелязват и в много капиталистически държави. Ала в Съветския съюз и по-късно в другите социалистически страни те биват обхванати в цялостна програма, която е основна политика на държавата. Не се касае вече за усилията на отделни напредничави учени или дори на цели организации. Изгражда се единна болнично-диспансерна система. Грижите за болните започват в амбулаториите на психиатричните диспансери, преминават през техните стационарни отделения и достигат при по-бурни или дълговременни противоречия в психиатричните болници. Лекуването с труд става съществен двигател на оздравяването. То се съчетава с културна дейност: музика, живопис и скулптура, театър, поезия, забави и излети.

У нас преди 1944 г. като последица от вековното османско иго и бездушието на буржоазната монархия към здравните нужди на населението, психиатричните болници бяха малобройни. За тях се използуваха стари и почти негодни бивши манастирски здания. Болниците имаха по правило само един лекар, няколко медицински сестри и недостатъчен брой болногледачки. Основоположникът на нашата психиатрия Ст. Даиаджиев (1866—1943) описва правдиво ужасяващата обстановка в тогавашните психиатрични болници. За здравните нужди на населението се отделяха недостатъчни средства в държавния бюджет, а за душевноболните стояха на последно място. Дори отделението към Александровската болница в София, открито през 1887 г., и което по-късно (1922 г.) бе превърнато в Психиатрична клиника на първия Медицински факултет в България (1917 г.), бе едно полупорутено здание. Първите наши психиатри (д-р Головина, д-р Москов, д-р Илиев, д-р П. Димитров, д-р Ел. Шаханова и др.) със себеотрицание, стоящо над всяка похвала, са изпълнявали предано своя дълг. Ако някои от болните са оздравявали, то това се е дължало, от една страна, на доброкачествеността на техните страдания, а от друга — на безкористните усилия на строителите на психиатричното дело в нашата страна. Достатъчно е да се припомни, че през време на Балканската война и Първата световна война д-р Даиаджиев не е използвал нито един ден отпуск, а е посещавал отделението

дори и в празници. В същото неугледно и противохигиенно здание първият директор на Психиатричната клиника проф. Николай Попов (1860—1939) — образец на руски лекар-хуманист — успя да проведе маларневото лекуване на прогресивната парализа без да загуби нито един болен; докато смъртността от него беше средно 25% в най-добре уредените западноевропейски клиники — Виена, Мюнхен, Берлин. В същото това здание Никола Кръстников (1880—1936) прилагаше своята репродукция на патогенните афективни изживявания, която бе преценена от Щьоргинг в Абдерхалденовия „Наръчник на биологичните методи за изследване" като най-добрият психотерапевтичен метод.

Коренен прелом в здравеопазването изобщо и в психиатрията осъществи социалистическата революция в България. Увеличи се броят на психиатричните болници, открити бяха нови факултетски клиники (Пловдив, Варна, наскоро и в Плевен), създаден бе Научноизследователски институт по неврология и психиатрия, разви се диспансерна мрежа. Броят на психиатрите нарасна, създадоха се нови сестрински и болногледачески единици. Поради липса на сгради, все още продължава използването на бивши манастири и затвори (Лом, Кърджали), но бяха построени и нови здания. Откриха се дневни и нощни стационари. Обособиха се отделения за детска и съдебна психиатрия, лечебници за наркопати, най-вече алкохолици. Подобри се вътрешната уредба, облеклото и храната. Въведе се разнообразна трудова и културова терапия.

Въпреки този несъмнен напредък, не би могло все още да се твърди, че нашето психиатрично дело в неговите хоспитални и екстрахоспитални звена е на необходимо равнище. Броят на леглата е все още недостатъчен.

Най-голямата слабост на нашите заведения си остава непълноценността на социално-психологическия климат. Все още всички те не са преобразени в лечебни общности, в които лекари, сестри и болногледачи, психолози, трудо- и културтерапевти да образуват действена цялост с пациентите. Първите стъпки към образуване на подобни терапевтични общности са направени в Раднево, Кърджали, Ловеч и Курило. Тези начинки следва да се усъвършенстват, от една страна, а от друга — да се разпространяват във всички останали болници.

Съществуват все още празнини в болничното всекидневие, а то би трябвало да бъде изпълнено с осмислена, разнообразна програма, в която всеки болен да бъде вграждан съобразно с неговото страдание, неговите интереси и цялостната му личност. Само когато ние съумеем да му проправим пътя към разширяване на духовния му кръгозор чрез разграничаване от собствената болест посредством освобождаваща психотерапия, само тогава ще се осъществи истинско възстановяване (рехабилитация). Задачата не е той просто да бъде възвърнат към предболестното състояние, а да израсне към по-високо равнище на развитие, което да го направи устойчив към възвратата на психозата или неврозата.

Не само във възпитанието на децата, но и в преизграждането на възрастните, особено когато те са претърпели болестна реакция или процес, пък и когато имат болестно развитие на характера е необходимо да се изяснява, че личността не е проста равнодействуваща на биологически заложби и социални условия. Собствената активност превръща наследствените възможности в творчески сили и преработва обществените въздействия в градивно поведение. Към осъществяване на идеала за

себесъзнание, себепознаване и самоопределяне следва да бъдат вдъхновявани и здрави, и болни. Това е съществена предпоставка и за оздравяване от болестни реакции и процеси и за уравновесяване на характеровата дисхармоничност. Без нея не би се постигнало разграничаване от психопатологичните доминанти, били те свръхценни идеи или налудности, нито превъзмогване на наркопатни пристрастености. За да се постигнат тези цели е потребно обаче социално-психологичният климат в хоспиталните и екстрахоспитални звена на психиатричната мрежа да бъде преобразен в дух на човечност. Той изисква да се избягнат всякакви ятропатни (предизвикани от лекаря чрез въздействие върху тялото) и ятрогенни (предизвикани от лекаря чрез въздействие върху душевността) вреди, които да сведат във възможно най-ниския размер отрицателните влияния на хоспитализма (болничната обстановка). Не би могло да се твърди, че тези три извора на опасности са напълно пресушени.

Несъмнено е обаче, че социално-психологичният климат в болниците отразява социално-психологичния климат на обществото, което те обслужват. Неговата промяна изисква преустройство на държавата съобразно идеалите на социализма и комунизма. Пълноценното му осъществяване в психиатричната мрежа е възможно единствено, ако всички нейни труженици се вдъхновяват от обич към болните, която се корени в социалистическия хуманизъм.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CLIMATES IN THE HOSPITALS OF MENTAL DESEASES DURING THE THOUSANDS OF YEARS AND NOW

N. Shipkovenski

A historical survey of the origin and development of the hospitals for mental deseases is given in the present paper, together with the discussion of the social-psychological climate in them. More attention is paid to the situation concerning these hospitals in our country. The fundamental changes in this area after the socialist revolution in Bulgaria are accentuated, the principles of socialist humanism being shown as a basis of them. Some recommendations are given for further improvement of social-psychological climate in these health institutions.

The author comes to the conclusion that social-psyhological climate in the hospitals for mental deseases is determined by historical epoch and the ideology, which dominates a given society.

ВЛИЯНИЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ТРЕНЬОРА И СПОРТИСТИТЕ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА СПОРТНИЯ КОЛЕКТИВ

Л. ПАНАЙОТОВА — ВИФ „Г. Димитров"

До скоро в психологическата и педагогическата литература се отделяше по-голямо внимание на ролята на обективните фактори при формирането на колектива (обща цел, съвместна дейност, самоуправление, традиции), като почти се игнорираше влиянието на субективните фактори. При такава постановка ролята на ръководителя се изчерпва с конструктивни (организационни) функции.

Наши изследвания и лични наблюдения върху живота и дейността на спортни колективи предимно от спортните игри показаха, че зависимостта тук е много по-сложна, тъй като колективните отношения имат както обективна, така и субективна страна. Затова и процесът на формиране на първичния спортен колектив е сложен и диалектически противоречив: той се характеризира с взаимно проникване на обективното и субективното. От спортния педагог се изисква пълно отчитане и използуване на обективните възможности, развиване на тези възможности с организационни и възпитателни мерки. Това е обаче само едната страна на процеса. Втората, субективната страна, намира израз в колективните преживявания, чувства, настроения, мнения, които могат да възникнат, а могат и да не възникнат в условията на взаимодействието на спортистите. Те трябва да се учат на колективни отношения така, както се учат на всичко останало — целенасочено, организирано и последователно.

В този педагогически управляем процес решаваща роля имат формите на общуване с треньора (неговите комуникативни функции). Затова изграждането на колективни отношения в отбора започва с организирането на деловите взаимоотношения между треньора и спортистите. На тази основа се развиват вътрешноколективните отношения на взаимна отговорност и взискателност, на другарско сътрудничество и взаимна помощ, на съревнование.

Проблемът за взаимоотношенията между треньора и спортистите досега не е бил предмет на изучаване в спортни колективи. Налице са само отделни изказвания за необходимостта от неговото изследване (А. А. Лалаян, Л. Д. Гиссен, Д. Я. Богданова, С. М. Войцеховски, А. И. Михеев — СССР; Б. Първанов, Н. Попов, К. Димитров — у нас и др.).

Същевременно спортната практика ежедневно повдига много въпроси, свързани с взаимоотношенията между треньора и спортистите, които се нуждаят от определено педагогическо осмисляне.

Взаимоотношенията между треньора и спортистите са взаимоотношения по вертикала, т. е. между ръководители и подчинени и са фактор за оптимизиране на социално-психологическия климат в отбора. Структурата на тези взаимоотношения от социално-психологическа гледна точка има две страни: отношение на треньора към спортистите и отношение на спортистите към треньора. Ние си поставихме за задача да изследваме взаимоотношенията в отбора по вертикала, като проследява-

ме едновременно тези две страни на комуникативната сфера „треньор-спортисти“ — техните зависимости и влияние върху формирането и развитието на колективните отношения и на спортния колектив.

Изследването проведохме през 1972—73 г. в 13 отбора по спортни игри от А-групите — жени и мъже от София и страната (волейбол, баскетбол и футбол). В изследването приложихме комплексна методика: наблюдения върху дейността на треньорите и на отборите в учебно-спортната работа и при други ситуации; беседи със спортни ръководители, треньори, методисти; паралелно анкетиране на спортисти и треньори с различни по съдържание въпросници; стандартизирано и нестандартизирано интервю с треньорите; оценъчни стандартизирани характеристики по метода на полярните профили; различни оценъчни скали за количествено обработване на резултатите; социометрия.

За изучаването на отношението на треньора към спортистите и на спортистите към треньора използувахме аналогични, максимално опростени методи за статистическо обработване на данните (трибална система за оценяване), което дава възможност за сравняване. Анкетите бяха пригодени за количествен и качествен анализ.

Тук привеждаме само част от резултатите на направеното изследване.

При анализирането на взаимоотношенията в спортния колектив по вертикала се опряхме на постановката на съветския психолог А. А. Бодальов, според който отношението между възпитател и възпитаник може да се изучава в три основни плана: действен, познавателен (интелектуален) и емоционален.[1] Първият план характеризира обективната страна на взаимоотношенията, докато другите два — повече субективната страна. Тези три плана са взаимно свързани и си взаимодействуват помежду си.

Действената страна — обективните проявления на отношението към възпитаниците в поведението и дейността на треньорите — проследявахме с помощта на специално разработена схема за наблюдения. По нея бяха зафиксирани и отразени типичните външни проявления на отношението на треньора към спортистите както в тренировъчната, така и в състезателната дейност: увереност в действията (силна, средна, слаба), уравновесеност (добра, средна, слаба), реакции на грешките и на успехите, увлеченост в работата, характеристика на речта, контрол върху работата на отбора и на отделни състезатели, емоционалност, характеристика на дисциплината в отбора по време на работа, характерологични особености, обща оценка на стила. Въз основа на тези показатели направихме обща качествена оценка за типичното отношение на всеки треньор по време на работа и за стила на неговото ръководство.

Познавателната страна на отношението на треньора към спортистите се проявява в оценките, който той дава за своите възпитаници, и в неговото мнение за отбора като цяло (по-пълно или по-непълно). Тези оценки на треньора изучавахме с помощта на метода на полярните профили) по 31 качества в полярни — противоположни двойки). Тъй като в случая беше важно да се изясни цялостната представа на треньора за отбора, спряхме вниманието си само върху общите сумарни оценки на резултатите по отбори (табл. 1).

[1] А. А. Бодалев — О соотношении стиля и поведения воспитателей и их понимание учащихся. Материалы III Всесоюзного съезда общества психологов СССР, т. III, вып. I., М.. 1969.

Резултатите са изчислени по формулата за процентно отношение:

$$P = \frac{m}{n} . 100.$$

Таблица 1

Обобщени характеристики на изследваните отбори по метода на полярните профили (познавателно отношение на треньора)

№ на отбора	Брой на състезателите	Максимална (идеална) сума на баловете n	Получена (реална) сума на баловете m	Степен на обобщена характеристика в %
1	9	1674	1494	89,24
2	8	1488	1280	86,02
3	11	2046	638	31,18
4	11	2046	1573	76,88
5	9	1674	976	58,30
6	9	1674	785	46,39
7	8	1488	664	44,23
8	11	2046	1500	73,31
9	12	2232	1605	72,31
10	12	2232	954	42,74
11	10	1860	1250	67,20
12	13	2418	1564	64,68
13	17	3162	1905	60,24

Таблица 2

Емоционално отношение на треньора към спортистите

№ на отбора	Степен на емоционално отношение (в %)	№ на отбора	Степен на емоционално отношение (в %)
1	85,1	8	70,6
2	79,5	9	70,6
3	41,0	10	45,0
4	76,4	11	40,0
5	55,1	12	58,6
6	50,7	13	56,0
7	76,9		

Емоционалното (лично) отношение на треньора към спортистите изясняхме чрез въпросите:

„Кои от спортистите на отбора лично Ви се нравят като личности?“ (бал 3 точки)

„Кои не Ви се нравят много?“ (бал 2 точки)

„Кои изобщо не Ви се нравят?“ (бал 1 точка — табл. 2).

В повечето отбори степента на положителното емоционално отношение на треньора към спортистите съответствува на степента на оценката

на положителните качества на спортистите, посочени от треньора, т. е. на неговото познавателно отношение (график 1). Този факт дава основание да се предполага, че връзката между оценката и отношението има двустранен характер и те в известна степен взаимно си влияят една на друга. Несъответствие се получи в два отбора: в 7-ми, където степента на положително отношение на треньора към спортистите се оказа по-висока от оценката на положителните качества на спортистите, и в 11-ти отбор, където степента на положително отношение на треньора към спортистите беше по-ниска от оценката му по качества за отбора.

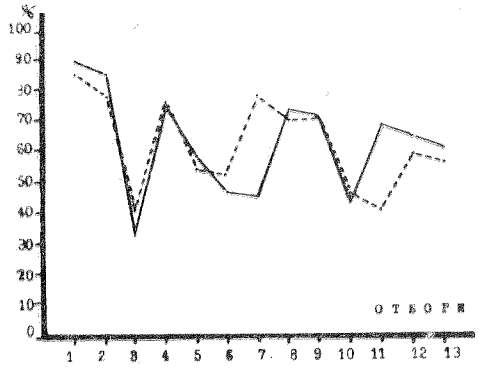

График 1
—, -·- — познавателно отношение на треньора към спортистите, - - - — емоционално отношение на треньора към спортистите

По аналогичен начин анализирахме отношението на спортистите към треньора — действено, познавателно и емоционално. Удаде ни се да установим, че в поведението и дейността на спортистите в основни линии се проявява активно-положително отношение към треньора, което е изцяло обусловено от деловите му взаимоотношения със спортистите.

Освен това социометричните данни по отбори показаха, че деловите взаимоотношения имат решаваща роля при формирането на спортния колектив. В слаборазвития колектив преобладават отношения на симпатия, привързаност, другарство по двойки, тройки или малки групировки на фона на известна степен безразличие към повечето членове от колектива. Колкото е по-висока степента на деловите взаимоотношения в отбора, толкова по-голямо разпространение и развитие получават такива личностни и едновременно колективни отношения, като взаимната заинтересованост и взаимната взискателност, другарското разположение и сътрудничеството, взаимното уважение, разбирателство, взаимопомощ и съчувствие.

ИЗВОДИ

1. В комуникативната сфера „треньор-спортисти“ определящо се оказва отношението на треньора. То обуславя характера на взаимоотношенията между самите спортисти и е важно условие за формиране на колективни отношения в отбора.

2. В резултат на наблюденията върху поведението и дейността на треньорите от изследваните отбори разграничихме обективен, субективен и ситуативен тип на поведение. Анализът на отношението на спортистите към треньора в действен, познавателен и емоционален план показа, че то зависи и се определя от отношението на треньора към спортистите. Особено благоприятно е влиянието на обективния тип на отношение и поведение на треньора.

3. В отношението на спортистите се проявява достатъчно висока вътрешна положителна позиция към треньора, която обаче не всички треньори поддържат и укрепват със собственото си отношение и поведение при общуване със спортистите.

THE EFFECT OF TRAINER-SPORTSMEN INTERRELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF SPORT COLLECTIVE

L. Panayotova

The results, obtained in Investigation on trainer-sportsmen interrelations are analysed as interrelations in vertical, e. i. between leader and leaded. From a social-psychological point of view the structure of these interrelations is two-sided: from the point of wiew of the attitude of the trainer towards sportsmen and from the point of wiew of sportsmen towards the trainer. Both sides were studied by means of the same methods (observation, scales, sociometry and polaritäts prifiles). The study was performed in three plans: in the plan of the activity (objective manifestation of the attitude of the trainer towards the sportsmen in trainer's behavior and activity); in intellectual (cognitive) plan — the estimations given by the trainer to sportsmen's qualities; and in the emotional plan — the utterance of the trainer's personal attitude towards each one of the sportsmen.

РЕЖИСЬОРЪТ КАТО ОРГАНИЗАТОР И РЪКОВОДИТЕЛ НА ТЕАТРАЛНИЯ КОЛЕКТИВ ПО ВРЕМЕ НА ПОСТАНОВКАТА

СТ. ЛАЗАРОВ

Проблемът за режисьора като организатор и ръководител на театралния колектив по време на постановката е сложен и многоаспектен. Изчерпването му в рамките на една статия не е възможно, тъй като той притежава много страни и особености както от творчески, така и от организационно-практически характер. Тук ще бъдат набелязани само някои от тези моменти.

За театъра често се казва, че е колективно изкуство, но не винаги се споменава, че при започване на работа върху една постановка всеки театрален състав е в същност един новосъздаващ се колектив, център в който е режисьорът-организатор.

Три са факторите, с които режисьорът гради театралния спектакъл: пиеса, актьори и оформители.

В работата над текста на пиесата се ражда — най-често — концепцията на режисьора за спектакъла. От нея зависи начинът, по който ще се решат пиесата и обликът на бъдещия спектакъл. Например последната пиеса на Недялко Йорданов — „Любов необяснима“ — беше поставена в два театъра от двама режисьори с ярко различие във вижданията за спектакъла. Режисьорът на бургаската постановка — Недялко Йорданов — е акцентувал на втората част от пиесата, където се разкриват нравствената красота и героизмът, неотразимо силното впечатление от саможертвата на героите в името на един голям идеал — комунизма. Това най-пълно хармонира и със заглавието на пиесата.

Режисьорът на софийската постановка — Младен Киселов — (Народен театър за младежта) е подходил по друг начин към пиесата. За него е било необходимо да разкрие не само красивият жест на саможертва в името на един идеал, но да акцентува и на това, че липсата на такъв идеал води до унищожаване на личността. Така единият от основните герои се разкрива ярко по линията на деградиране на личността, до пълното й физическо унищожаване. В тази постановка липсват песните и лирическите елементи на бургаския спектакъл.

Различният подход на режисьора слага отпечатък и върху играта на актьорите, и върху художественото оформяване на спектакъла. Едно означава строгото, черно оформяване на софийския спектакъл, друго — играта на прожектори и лирическите песни в бургаския спектакъл.

Работата с актьорите е сложен и противоречив процес. От една страна, режисьорът трябва да възбуди у тях творческо отношение към драматургическия текст в точно определена посока — свръхзадачата на спектакъла; от друга — той е длъжен да възбуди творческата им активност чрез правилно разпределяне на ролите и на сценическите задачи. Това предполага изградена вече концепция за постановката. Често обаче виждането на режисьора за спектакъла не се ражда при работата му върху текста, а много по-късно — по време на репетициите. Тук от

особено значение е умението на режисьора да насочи актьора към такива задачи, които са близки на авторовата позиция.

Така работи например Боян Дановски над „Дървеница“ от Маяковски. Във втората част на пиесата той, а и целият театрален състав се стремят да открият оня „ключ“, онова „цяло преди частите“, което ще определи вярното звучене на откъса. За тях е било ясно намерението на Маяковски да противопостави еснафа на едно общество, сред което еснафството е непознато и непонятно. В този план се е движил и първоначалният замисъл на режисьора. Добре, но как да се извърши това на сцената, какво да бъде самочувствието на актьорите? Дълго време репетира Боян Дановски и изведнъж Калоянчев, в ролята на Присипкин, разкрива ново, „невидяно“ от тях дотогава качество на еснафа: „хитрецът-еснаф“, „тарикатът“, който решава „да използва баламите“. И именно гледната точка на хитреца се явява „ключ“ за постановката. Тя определя логиката на спектакъла и тона на изпълнението, неговия ритъм. Остава да се проследи действията на актьорите да бъдат насочени към разкриване на осветления вече замисъл — чрез гледната точка на еснафа да се разкрие сатиричното отношение към него. По тази линия трябва да се насочи и възприемането на зрителите, които, надсмивайки му се или презирайки го, да изразят своето топло отношение към тия, които „тарикатът“ смята за „балами“.

Често пъти обаче режисьорът може да има значително виждане за спектакъла, а резултатът от реализацията му да е лош. Причина за това е обикновено стремежът на режисьора да наложи свой стил на играта, при което предопределя не само сценичните задачи, но и „приспособленията“ на актьора за изпълнението на тези задачи.

Безспорно ясната и значима концепция за спектакъла определя съдържанието на сценическите задачи, но не и начина, по който те ще се решат. Грубата намеса на режисьора, „показването“ на „приспособления“ сковава творческата активност на актьора и го превръща в бездушен изпълнител на външни действия. Обратно, увлеченият в своята дейност актьор, сам търсещ начина за решаване на сценичните задачи в общото звучене на спектакъла, е творец. Той чувствува ръководителя-режисьор не външна сила, поставяща му задачи, а другар в общото дело. Тази активност на актьорите създава и необходимия творчески климат за разгръщане на индивидуалните им възможности. Задачата на режисьора тук е да поддържа тази активност, правилно да я насочва към свръхзадачата на спектакъла и образа, а не да я сковава с предварителни схеми. Следователно не само способността да открива концепция за спектакъла и да активизира актьора с верни задачи е качество на актьора-творец, а и способността да поддържа тази активност, да я насочва към цялостното решение на спектакъла. Това предполага не само добра професионална подготовка и познаване особеностите на сцената, но и усет за качествата на актьора, организаторски такт в използването на тези качества.

Първо условие за режисьора, започващ работа с един театрален състав, е ясно да определи целта на спектакъла, неговата свръхзадача. Това мобилизира състава, вдъхва вяра в необходимостта на постановката. Второ условие е правилно да разпредели силите и да активизира творците за ярко и точно решаване на сценическите задачи. Системата от правилно решени задачи ражда спектакъла. Той, от своя страна, спо-

мага както за израстването на целия колектив, така и за израстването на режисьора като творец. Този взаимен процес е особено важен в театъра и е главно условие за успех.

Въпросът има и друга страна. Точно определената цел и правилно разпределените сили в състава раждат нови взаимоотношения между творците. Новите взаимоотношения пък налагат нова координация на дейността и проблемите в състава извън рамките на театъра. Много често актьори споделят, че след като ги разпределят в нова пиеса, започвали да се интересуват от подробности в живота на своя партньор, които по-рано никак не ги интересували. Следователно не само творческа, но и делова атмосфера се създава между членовете на колектива. Ролята на режисьора тук се изразява най-вече в умението да обединява хората чрез принципно взети решения: оригинална свръхзадача, правилно разпределение на ролите, такт за трудно навлизащите в ролята актьори, неразделянето им на „любимци" и „нелюбимци" и пр.

Работата на режисьора с художника, музиканта и т. н. също се подчинява на общото „виждане" за спектакъла и на колективния подход към проблемите, без да изключва, разбира се, творческата активност на тези участници в постановката. Режисьорът приема скиците и ги одобрява или отхвърля, но скиците на този художник, с неговото виждане за пространствено оформяване, цветове, багри. От друга страна, мизансценът зависи както от режисьорското виждане, така и от резултата, получен в процеса на репетициите. Композиторът съобразява своята музика с решението на спектакъла, но и с играта на актьорите, със светлинния ефект и пр.

Изобщо при започване на работа върху една постановка всеки театрален състав, независимо от това дали хората са се познавали по-рано или не, трябва да се разглежда като един новосъздаващ се колектив. Общата творческа цел определя нови взаимоотношения и нова координация на силите, ражда друг микроклимат в състава, променя интересите. Качествата на режисьора-организатор тук са от особена важност, тъй като дават тон на цялата работа. „Организаторът в режисьора — пише К. С. Станиславски — е едно от най-ценните му качества." Способността за организация характеризира неговия талант.

THE PRODUCER AS ORGANIZER AND LEADER OF THE THEATRE COLLECTIVE AT STAGING

S. Lazarov

In analysing producer's work the author comes to the opinion that a new art collective is created every time, when the work upon a new staging is started, regardles whether actors and other participants were fimiliar in advance or not. This is conditioned by the new goals put before theatre workers. That is why, the producer has to define clearly and correctly the task to be resolved by the art collective: and secondly, he must persuade the cast that a punctually determined way of working and attitude towards the dramatic material is necessary.

An organized by the common goal and convinced in its meaningfulness theatre collective would be active towards himself, as well as towards the producer's work. Such a growing up of theatre collective is a creative growing up of the producer himself. There is a mutuality in this process, which is very important for contemporary theatre and represents a condition of high creative achievements.

Проф. ЗДРАВА ИВАНОВА НА 60 ГОДИНИ

През месец септември т. г. се навършват 60 години от рождението на Здрава Борисова Иванова — първият професор по психология на труда в нашата страна, изтъкнат научен работник, преподавател и организатор на научноизследователската работа в областта на психологията

Професор Здрава Иванова започва своя път на научен работник по психология през 1939 г. като ръководител на отдела за психологически изследвания, професионално ориентиране и педагогически проучвания в ученическата поликлиника, реорганизирана по-късно в Централен медико-педагогически институт. Тук тя прави първите си научноизследователски публикации, които обхващат студии и научни статии по въпросите за интересите и мотивите при избор на професия, професионалната насоченост на младежите към техниката, ролята на субективния фактор в производството и др.

След реорганизацията на Централния медико-педагогически институт и включването му в БАН като Институт по физическо възпитание и училищна хигиена става научен сътрудник (1952 г.) и завежда секция по психология и педагогика. Изследователската й работа е насочена главно към експериментални проучвания върху динамиката на работоспособността на учениците при различни изисквания на учебната програма и свързаните с това научни основи на организацията на режима на учениците. По тези въпроси тя публикува поредица от индивидуални и колективни научноизследователски разработки.

През 1960 г. е избрана за старши научен сътрудник в БАН към Научноизследователския институт по педагогика, който обедини Института за физическо възпитание и училищна хигиена. Продължава научноизследователската си работа по въпросите на психохигиената на ученическия труд, по-специално характеристика на работоспособността при умствен и физически труд.

По-късно, през 1965 г. Здрава Иванова е вече хоноруван преподавател по психология на труда към Катедрата по психология при Софийския университет „Кл. Охридски". През 1969 г. е избрана за доцент, а през 1974 г. — за професор по психология на труда. Изследователската й работа през последните години е насочена към обобщаване на някои основни въпроси от динамиката на работоспособността, към изучаване психологическите фактори за работоспособност, експериментално изучаване на професионално значимите качества на отделни професии, психологически и педагогически въпроси на професионалния избор и професионалната подготовка. Проф. Здрава Иванова разработи първата по рода си в нашата страна монография по психология на труда[1], която представлява ценно ръководство за студентите по психология и за специалистите по психология на труда. В нея тя систематизира чуждестранния и нашия опит по отношение теорията и практиката на трудово-психологическите изследвания, разработва редица теоретични, методологически и методични проблеми на трудовата психология. В друга своя монография „Психологични фактори за работоспособност на учениците"[2] проф. З. Иванова обобщава своите дългогодишни изследвания в тази насока.

[1] Психология на труда, Изд. Наука и Изкуство, 1972 г. с. 356.
[2] Изд. Народна просвета, С., 1973, с. 134.

В момента е под печат друга монография — „Личност и професия", в която се прави психологически анализ на професионалната дейност. Във връзка с изучаване проблемите на инженерната психология от студентите в университета, проф. Иванова разработи курс от лекции, в който разглежда съвременното състояние на този нов клон на психологията на труда и разработва редица теоретични и приложни въпроси.

През 1973 г. Здрава Иванова получава отговорното поръчение да оглави като директор новосъздадената Лаборатория по психология към БАН (самостоятелно звено към Единния център за наука и подготовка на кадри по философия и социология), която ще се превърне в първи по рода си в нашата страна научен център по психология, обединяващ научноизследователската работа на българските психолози.

Проф. Здрава Иванова е известна у нас и в чужбина като изтъкнат специалист в областта на трудовата психология, направила значителни приноси по въпросите за работоспособността, анализа на професиите, професионалното ориентиране и подбор, психологическите въпроси на научната организация на труда. Поддържа международни контакти с видни специалисти по трудова и инженерна психология, особено с психолозите от СССР и от другите социалистически страни. Има научни публикации на руски, немски и чешки език. Взема участие в редица конгреси, конференции и симпозиуми у нас и чужбина по психология, психохигиена, ергономия и др. с доклади, научни съобщения и като организатор.

Здрава Иванова полага много грижи за изграждането на младите специалисти по психология на труда в качеството си на научен ръководител на аспиранти, научни сътрудници, специалисти-психолози, студенти — дипломанти и кръжочници по трудова и инженерна психология. Тя се отличава със своята повишена взискателност към другите и към себе си, с готовност за оказване помощ и отзивчивост на своите сътрудници, честност в отношенията, скромност и справедливост.

Участвува в редица обществени организации (председател, секретар на профсъюзна организация, член на градското ръководство и лекторската група на дружеството за разпространение на научни знания, председател на секцията по инженерна психология към НТС, член на ръководството на Дружеството на психолозите, ръководител на секцията по психология на труда към същото, член на Националния съвет по ергономия и др.). Проф. З. Иванова е носител на орден „Кирил и Методи" I и III степен, на юбилейния медал „25 години народна власт" и др. Тя участвува в няколко научни съвета (към Научноизследователския институт по образованието, Транспортния медицински институт и Центъра за промишлена естетика). Член е на редакционната колегия на списанията „Ергономия", „Проблеми на труда", „Училищно и професионално ориентиране".

Във връзка с навършването на кръглата годишнина на проф. Здрава Иванова я приветствуваме най-сърдечно от името на ръководството и членовете на Дружеството на психолозите в България, от редакционната колегия на бюлетин „Психология", от колеги, сътрудници и студенти и й пожелаваме здраве, бодрост и нови творчески успехи в нейната ръководна, научноизследователска, преподавателска и обществена дейност.

ЗА СВЕДЕНИЕ НА АВТОРИТЕ

Материалите, които се изпращат за публикуване в списанието, трябва да отговарят на следните изисквания:

— да не са публикувани в други печатни издания

— да са изложени в обем не повече от 12—14 страници, а научните съобщения — 6—8 страници (по 30 реда на пишеща машина). Ръкописите да се изпращат в два екземпляра. В посочения обем се включват и таблиците, рисунките и литературата.

— рисунките да са начертани на плътна бяла хартия с плътни линии с черен туш в мащаб 2:1. Надписите към рисунките да бъдат на отделен лист. На гърба на всяка рисунка да се пише номерът ѝ, заглавието на статията и името на автора.

— заглавията на таблиците да бъдат кратки и да се изписват пълно всички наименования на графите.

— да се изпраща кратко резюме на материала—до 10—12 машинописни реда.

— да се посочват трите пълни имена на автора, месторабота и адрес.

Публикуваните материали се хонорират. Непубликуваните не се връщат на автора.

СОДЕРЖАНИЕ

1. С. ГАНОВСКИ — Сущность и роль трудовых коллективов 129
2. Ф. ГЕНОВ — Психический климат в коллективе и производительность труда . . . 133
3. Г. Д. ПИРЫЕВ — Главные модели взаимоотношений между людьми 139
4. Л. ДИМИТРОВ — Общественное мнение — реально оптимальный фактор воспитания в коллективах 149
5. Н. Й. БЛАГОЕВА — Психологическая совместимость и социально-психологический климат в профессиях общения 154
6. Д. ГРОНЕВ, И. ИВАНОВ — Относительно возникновения и проявления социально-психического климата 163
7. М. ВАСИЛЕВА — Социально-психологический климат в процессе обучения . . . 168
8. К. РУСЕВ — „Психологическая оглушенность" школьника и его отношение в коллективе 172
9. Е. ШАРАНКОВ — Биологично-соматическое в социально-психологическом климате 178
10. Н. ШИПКОВЕНСКИ — Социально-психологический климат в психиатрических больницах в течение тысячилетий и теперь 184
11. Л. ПАНАЙОТОВА — Влияние взаимоотношения между тренером и спортсменами при формировании спортивного коллектива 189
12. С. ЛАЗАРОВ — Режиссер как организатор и руководитель театрального коллектива во время постановки работы над постановкой 194
13. * * * — Проф. З. Ивановой 60 лет 197

CONTENTS

1. S. GANOVSKI — Nature and Role of Labour Collectives 129
2. PH. GENOV — Psychic Climate in the Collective and Productivity of Labour . . . 133
3. G. PIRYOV — Main Patterns of Interpersonal Relations 139
4. L. DIMITROV — Public Opinion a Practically Perceptible Factor of Education in Collectives 149
5. N. Y. BLAGOEVA — Psychological Compatibiltty and Social — Psychological Climate in Communucative Professions 156
6. D. GRONEV, I. IVANOV-Concerning the origin and the Display of Social-Psychological Climate 163
7. M. VASILEVA — Social — Psychological Climate in the Process of instruction . . 168
8. K. ROUSEV — „Psychological Deafenness" in Pupils and Their Attitude in the Collective 172
9. E. SHARANKOV — Bio-Somatic Area and Social-Psychological Climate 178
10. N. SHIPKOVENSKI — Social-Psychological Climates in the Hospitals of Mental Deseases during the Thousands of Years and Now 184
11. L. PANAYOTOVA — The Influence of Trainer-Sportsman Interrelations upon the Development of Sport Collective 189
12. S. LAZAROV — The Producer as Organizer and Leader of the Theatre Collective at staging 194
13. * * * — Prof. Zdrava Ivanova's 60th Anniversary 197